

Politiets adgang til å bruke skytevåpen

Kandidatnr: 370

Veileder: Lena Lundgren

Leveringsfrist: 26.04.2004

(V-04)

Til sammen 17 775 ord

27.04.2004

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	PRESENTASJON AV TEMAET	1
1.2	PROBLEMSTILLINGER	2
1.3	AVGRENSNING	2
1.4	BEGREPER	3
1.4.1	SKYTEVÅPEN	3
1.4.2	BRUK AV SKYTEVÅPEN	3
1.4.3	GJERNINGSMANNEN	4
1.5	RETTSKILDENE	4
1.5.1	POLITILOVEN	4
1.5.2	FØRARBEIDENE TIL POLITILOVEN	4
1.5.3	RETTSPRAKSIS	5
1.5.4	POLITIETS INSTRUKSER	6
1.5.5	JUSTISDEPARTEMENTETS TAKTISKE DIREKTIVER	7
1.5.6	POLITIPRAKSIS	7
1.5.7	REELLE HENSYN	7
1.5.8	STRL. §§ 47 OG 48	8
1.5.9	FOLKERETT	8
<u>2</u>	<u>OM POLITIET</u>	<u>9</u>
2.1	POLITIETS MÅLSETNING OG FUNKSJON I SAMFUNNET	9
2.2	POLITIETS OPPGAVER	10
2.3	POLITIETS FULLMAKTER	10

<u>3</u>	<u>GRUNNLAG FOR Å BÆRE VÅPEN</u>	13
3.1	BEVÆPNINGSORDRE	13
3.2	FORHÅNDSORDRE	14
3.3	VALG AV VÅPEN	15
3.4	SKRANKENE FOR Å GI BEVÆPNING	15
<u>4</u>	<u>SITUASJONER VÅPEN KAN BENYTTES</u>	17
4.1	INNLEDNING	17
4.2	UTFORMINGEN AV PL. § 6	17
4.3	PL. § 6	19
4.3.1	TJENESTEUTØVELSE	20
4.3.2	NØDVENDIG	21
4.3.2.1	Minste inngripende middel	21
4.3.2.2	Valg av adekvat våpen	22
4.3.2.3	Forholdsmessighet	23
4.3.3	FORSVARLIG BRUK AV MAKT	24
4.3.3.1	Personlige egenskaper	24
4.3.3.2	Politiets motpart	25
4.3.3.3	Politiets ressurser	26
4.3.3.4	Tid til rådighet	26
4.3.3.5	Oppdragets omgivelser	27
4.4	VÅPENINSTRUKSEN	27
4.5	VPL. § 19	28
4.6	VPL. § 19, 2. LEDD BOKSTAV A	29
4.6.1	NØDVENDIG	29
4.6.2	TRUET MED VÅPEN ELLER ANNEN ALVORLIG VOLDSANVENDELSE	30
4.6.3	ALVORLIG PERSONSKADE	32

4.6.4	AKTUALITET	32
4.7	VPI. 19, 2. LEDD BOKSTAV B	35
4.7.1	PÅKREVD	35
4.7.2	MISTENKT, SIKTET ELLER DOMFELT	36
4.7.3	DRAP ELLER ANDRE GROVE VOLDSHANDLINGER	37
4.7.4	FORBRYTERE SOM ER SÆRLIG FARLIGE FOR RIKETS SIKKERHET	38
4.7.5	AV ANDRE GRUNNER ER TIL FARE FOR MENNESKERS LIV OG HELSE	39
4.7.6	ØYEBLIKKELIG PÅGRIPELSE	39
4.8	VPI. § 19, 2. LEDD BOKSTAV C	42
4.8.1	PÅKREVD	43
4.8.2	HINDRE	44
4.8.3	VESENTLIG SKADE	45
4.8.4	UTENLANDSK EIENDOM OG VESENTLIGE SAMFUNNSINTERESSER	45
<u>5</u>	<u>STRAFFRIHETSREGLLEN I STRAFFELOVEN</u>	<u>46</u>
5.1	FORHOLDET MELLOM POLITILOVEN OG STRL. §§ 47 OG 48	46
5.2	STRL §§ 47 OG 48 SOM SELVSTENDIG HJEMMELSGRUNNLAG	48
5.3	SKJÆRINGSPUNKTET MELLOM PL. § 6 OG STRL. §§ 47 OG 48	49
5.4	OVERSKRIDELSE AV RAMMENE FOR LOVLIG BRUK AV MAKT	49
5.5	PREVENTIVT NØDVERGE	50
5.6	FAKTISK VILLFARELSE	51
<u>6</u>	<u>BRUK AV SKYTEVÅPEN I VÆPNEDE OPPDRAG</u>	<u>52</u>
6.1	INNLEDNING	52
6.1.1	PLANLEGGING	53
6.1.2	TILKJENNEGI SEG	53
6.1.3	TYDELIG TILROP	54

6.1.4	VARSEL OM AT VÅPEN VIL BLI BRUKT	55
6.1.5	VARSELSKUDD	55
6.1.6	RETTET SKUDD	56
6.1.7	BRUK AV VÅPEN MOT KJØRETØY	56
6.2	ANSVAR	57

7 VURDERING AV LOVVERKET **58**

7.1	INNLEDNING	58
7.2	VÅPENINSTRUKSEN	59
7.2.1	VÅPENINSTRUKSEN INNHOLD	59
7.2.2	KOMMENTAREN TIL VÅPENINSTRUKSEN	59
7.2.3	VARSELSKUDD	59
7.2.4	BRUK AV SKYTEVÅPEN MOT ANDRE ENN GJERNINGSMANNEN	60
7.2.5	BESKYTTE UTENLANDSK EIENDOM	60

LITTERATURLISTE **62**

LOVER	62
OFFENTLIGE INNSTILLINGER M. V.	62
INSTRUKSER	63
FOLKERETT	63
DOMMER	64
RETTSLITTERATUR	64

1 Innledning

1.1 Presentasjon av temaet

Politiet i Norge er ikke rutinesmessig bevæpnet. I så måte står norsk politi i en særstilling i Europa. Vi har et lovverk som gir politiet adgang til å bevæpne seg og å bruke skytevåpen i visse situasjoner. Målsetningen med oppgaven er å belyse dette lovverket.

Daglig får polititjenestemenn tillatelse til å bevæpne seg i forbindelse med et mangfold av oppdrag. Bare i Oslo dreier det seg om mellom 500 og 600 oppdrag årlig. Disse oppdragene kan være svært krevende. Ofte dreier de seg om bekjempelse av meget alvorlig kriminalitet, der liv eller andre svært tungtveiende interesser står på spill. Konsekvensene av politiets bruk av skytevåpen kan bli katastrofale for politimannen selv, motparten eller andre impliserte parter.

Politiets hjemmel til å utøve makt, herunder bruk av skytevåpen, er meget vidt formulert. Regelverket bygger på at politiet gjør korrekte skjønnsmessige vurderinger opp mot hvert enkelt oppdrag. Det er rom for forskjellige tolkninger. Et resultat av det er at de ulike tjenestestedene rundt om i landet løser væpnede oppdrag forskjellig. Dette kommer til syne ved valg av våpen og taktikk. Også måten politiet trener på lokalt varierer fra sted til sted.

Politiet er satt til å løse oppdrag av svært forskjellig karakter. Fra praksis ser vi at resultatene kan bli svært ulike i nesten identiske oppdrag. Dette bunner blant annet i at hvert enkelt oppdrag er unikt og at det er mange måter å løse oppdragene på.

Historikk fra væpnede oppdrag viser at politiet gjennomgående har ventet i det lengste med å avfyre skudd. En slik praksis er politiet selvsagt pålagt gjennom lovverket, men denne grensen er skjønnsmessig. I enkelte oppdrag har politiet tatt en svært høy risiko. Primært er det begrunnet i at politiet har en naturlig menneskelig sperre mot å bruke skytevåpen uavhengig av reguleringen på området. Samtidig ser det ut som om politiet har ventet svært lenge med å bruke skytevåpen, fordi det i praksis har vært vanskelig å vurdere når lovens vilkår for bruk av skytevåpen har vært oppfylt.

1.2 Problemstillinger

Spesifikt er det to spørsmål oppgaven er ment å besvare:

1. Når har politiet adgang til å bruke skytevåpen?
2. Hvordan skal politiet bruke skytevåpen?

I disse spørsmålene ligger det å finne ut hvilke vurderinger og oppdragsløsninger som er ønskelige og lovlige under politiets væpnede oppdrag.

1.3 Avgrensning

Ulovlig bruk av skytevåpen ligger utenfor oppgavens tema. Det kan være uforsiktig omgang med skytevåpen, jfr. Lov 22. mai 1902 nr. 10 staffeloven (**strl.**) § 352, overtredelse av tjenesteplikter, jfr. strl. 324 eller overskridelse av grensene for maktbruk. Avhandlingen vil omhandle slik bruk der det er nødvendig for å klargjøre grensene mot slike lovbrudd.

I forkant av at politiet havner i en situasjon der de lovlig og rettmessig bruker skytevåpen, kan de ha gjort klanderverdige vurderinger og handlinger som kan rammes av reglene om grov uforstand i tjenesten, jfr. strl. § 325. Politiet kan

eksempelvis unødvendig ha stilt seg i en situasjon der konfrontasjon blir uunngåelig. Slike tema ligger utenfor oppgaven og blir kun omhandlet for å definere rammene for politiets lovlige og ønskelige bruk av skytevåpen.

Regelverket rundt myndighetsforhold og fremgangsmåte når politiet bevæpner seg vil kun bli behandlet kort. Disse reglene faller i hovedsak utenfor oppgavens tema. Det som er interessant i denne sammenheng er å belyse hvilke vurderinger som regelverket krever i denne fasen. Grunnen til det er at beslutninger som fattes i denne sammenheng, kan ha betydning for politiets valg av taktikk og løsningsresultat i et væpnet oppdrag.

Folkerett er en relevant rettskilde innenfor temaet i avhandlingen. Av hensyn til at avhandlingen ikke skal bli for omfattende er denne rettskilden lite omtalt.

1.4 Begreper

Følgende begreper er utdypet for å gjøre fremstillingen enklere:

1.4.1 Skytevåpen

Revolver:	har patronene i en tønne som roterer i forbindelse med avtrekk, slik at en ny patron avfyres.
Pistol:	har ammunisjon i et magasin som mater våpenet med ny patron etter avfiring slik at våpenet kan avfyres på nytt.
Repetervåpen:	kan skyte flere enn ett skudd, uten at brukeren trenger å lade eller ta ladergrep.
Automatvåpen:	kan avfyre flere skudd sammenhengende under ett og samme avtrekk.

1.4.2 Bruk av skytevåpen

I vid forstand kan man si at all bæring av skytevåpen er bruk. I våpeninstruksen er dette begrepet snevret inn. Her betegnes bruk av skytevåpen kun som

avfyring av skudd. Dette kommer indirekte til uttrykk i Våpeninstruks for Politiet gitt av Justisdepartementet 1. august 1989 (**vpi.**), kapittel 5 som omhandler bruk av skytevåpen og i vpi. § 24. Denne bruken, samt saker der politiet har truet med å avfyre skudd, skal rapporteres til Justisdepartementet, jfr. vpi. § 24. På tjenestestedene rundt om i landet er det forskjellig oppfatning av hva som ligger i trusselen om å avfyre skudd. Det er således varierende praksis for innrapportering av saker der politiet har truet med å avfyre skudd, (Strype og Knudsen 2002). I oppgaven defineres bruk av skytevåpen likt med våpeninstruksen.

1.4.3 Gjerningsmannen

I hele avhandlingen omtales politiets motstander som gjerningsmannen. Begrepet vil bli brukt uavhengig av hans rettslige status som for eksempel sikket eller mistenkt.

1.5 Rettskildene

1.5.1 Politiloven

I Lov 4. august 1995 nr. 53 Politiloven (**pl.**) § 6 er det hjemlet at politiet kan ha rett og plikt til å bruke makt, herunder skytevåpen. Samtidig er denne regelen også normativ for politiets maktbruk. Dersom politiet går ut over disse rammene vil det som hovedregel medføre at de må stå til straffeansvar for sine handlinger. Unntakene her vil bli omhandlet under kapittel 5.

1.5.2 Forarbeidene til politiloven

Utkastet til ny Lov om politiet med motiver fra 1991, belyser godt de reglene som står i politiloven i dag. Dette er en enkeltmannsutredning ledet av Ragnar L.

Auglend, som er utarbeidet på oppdrag fra Justis- og politidepartementet. Utkastet var ute til høring uten at det ble laget en NOU. Forslaget til lovtekst ble endret en del før det ble vedtatt slik det fremstår i den nye politiloven. Likevel belyser dette utkastet godt en del av de tanker og prinsipper dagens lovtekst bygger på. Forarbeidene til politiloven for øvrig er forholdsvis sparsomme når det gjelder politiets bruk av makt. Ot prp nr. 22 (1994-95) Om lov om politiet (politiloven) og Innst. O. nr. 44 (1994-95) er likevel relevante, da de bidrar til å redegjøre for ordvalget og innholdet i pl. § 6.

1.5.3 Rettspraksis

Det er svært sjelden at saker der politiet har brukt skytevåpen har blitt behandlet i retten. Høyesterett har ikke bedømt saker der politiet har brukt skytevåpen etter at den nye politiloven trådte i kraft. I denne sammenheng er det heller ikke gitt disiplinære forføyninger internt i politiet.

Høyesterett har behandlet flere saker etter den gamle rettstilstanden, men det er ikke fattet mange prinsipielle avgjørelser. Argumenter som Høyesterett har trukket frem i disse sakene er likevel relevante for saker i fremtiden. Begrunnelsen for det er at den nye politiloven ikke var ment å representere en realitetsendring, se kapittel 4.2. Prinsipper og metoder som ble innarbeidet etter den gamle rettstilstanden er således langt på vei likelydende med dagens regler.

Prinsippene for politiets bruk av makt, bygger på mange av de samme prinsippene som straffrihetsreglene bygger på. Rettspraksis fra private saker der straffrihetsreglene har kommet til anvendelse, kan således være relevant argumentasjon ved vurdering av politiets maktbruk. Standarder som settes etter straffrihetsreglene vil ofte være retningsgivende for politiets maktbruk.

1.5.4 Politiets instruks

Pl. § 6 suppleres av interne tjenestereglementer i politiet av lavere trinnhøyde. Disse hjemler ingen myndighetsutøvelse i seg selv. Instruksene er rettet innover og nedover i politiorganisasjonen med den kompetente polititjenestemann som adressat.

De mest relevante interne regelverkene for politiet er i denne sammenheng våpeninstruksen og Alminnelig tjenesteinstruks for Politiet fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 22.6.1990 (**pi.**). Politiinstruksen er en generell instruks om politiets tjeneste, herunder utøvelse av makt. Våpeninstruksen er politiets interne direktiv om bruk av våpen, herunder skytevåpen. Internt i politiet er disse instruksene basiskunnskap blant tjenestemennene.

De to nevnte instruks er forfattet før den nye politiloven trådte i kraft. I pl. § 31, 2. ledd står det at slike instruks er virksomme så lenge de ikke strider med politiloven.

Våpeninstruksen er spesiell ved at det er skrevet kommentarer til reglene. Kommentarene står bak i instruksen. Det kan tenkes at det er mulig å fravike kommentarene uten å fravike reglene i våpeninstruksen. Dette er naturlig siden reglene i våpeninstruksen er skrevet vagere enn kommentarene. Kommentarene må ses i lys av da de ble forfattet. Disse ble også revidert da våpeninstruksen ble endret med virkning fra 1. august 1989. Likevel bærer de preg eldre opprinnelse. Det som var fornuftig og forsvarlig i 1989, passer nødvendigvis ikke like godt i dagens samfunn. Veiledningen er like fullt et godt hjelpemiddel til å forstå hva myndighetene mente da våpeninstruksen ble forfattet. I rettspraksis er det ikke vist til kommentarene ved bedømmelse av saker der politiet har brukt skytevåpen. Det særskilte etterforskningsorganet for politiet (**Sefo**) har heller ikke vist til denne delen av våpeninstruksen i forbindelse med etterforskning mot polititjenestemenn som har brukt skytevåpen som maktmiddel. Innholdet i kommentarene har ikke utviklet seg til noen fast praksis innen emnet avhandlingen omhandler.

1.5.5 Justisdepartementets taktiske direktiver

Justisdepartementet har gitt ut polititaktiske direktiver. Disse er ment som en rettledning for politiet ved organisering og gjennomføring av enkelte typer oppdrag, og representerer ofte en mal for politiets trening. Hvorvidt de blir brukt i de enkelte oppdrag, avhenger av om den stedlige politimann finner det formålstjenlig. Å fravike disse kan være et argument for å gi kritikk av taktiske løsninger internt i politiet. Det er ikke referert til disse direktivene i rettspraksis. Direktivene er graderte og vil derfor ikke bli diskutert senere i avhandlingen.

1.5.6 Politipraksis

De aller fleste oppdrag der politiet bruker skytevåpen, blir etterforsket av Sefo. Oppdragene blir således evaluert, og det blir tatt stilling til om det var grunnlag for kritikk av oppdragsløsningen eller om det ble begått straffbare forhold. Det hender også at Justisdepartementet eller Politidirektoratet gir skriftelige tilbakemeldinger til den stedlige politimester etter spesielle oppdrag. Positive og negative erfaringer fra tidligere oppdrag blir selvsagt tatt til etterretning og danner politipraksis. Avhengig av hvilket nivå denne praksisen stammer fra, vil slik praksis være en relevant rettskilde ved fastsettelse av rekkevidden i pl. § 6.

1.5.7 Reelle hensyn

Reglene som regulerer politiets bruk av skytevåpen er svært skjønnsmessige. Av den grunn vil det alltid være rom for motstridende hensyn på et slikt område. I forhold til legalitetsprinsippet representerer dette regelverket en stor utfordring. Hovedregelen i dette prinsippet er at desto større inngrep overfor borgerne, desto klarere lovhjemmel krever inngrepet. I rettspraksis har rettssikkerheten i strafferettslige sammenhenger vært et spesielt tungtveiende hensyn. Dette taler for at politiet kun skal ha en svært restriktiv adgang til å benytte makt overfor borgerne. Samtidig er det politiets oppgave å utøve sin funksjon ut fra et

skjønnsmessig utformet regelverk. Dette skjønnnet vil politiet ofte måtte utøve under spesielle og krevende forhold. Dette belyses senere i oppgaven. Slike omstendigheter påvirker selvsagt politiets beslutningsevne. Dette taler for at politiet bør ha et menneskelig spillerom når de utfører sin tjenesteplikt, herunder bruk av maktmidler. I rettspraksis har reelle hensyn representert et viktig argument ved bedømmelse av oppdrag der politiet har benyttet skytevåpen.

1.5.8 Strl. §§ 47 og 48

Strl. §§ 47 og 48 har blitt mindre sentrale hjemler for politiets bruk av makt etter at den nye politiloven trådte i kraft. Likevel kan de i spesielle situasjoner være selvstendige eller supplerende hjemler for politiets bruk av makt. Reglene er godt innarbeidet i rettspraksis, politipraksis og rettsteori. Normene i strl. §§ 47 og 48 er langt på vei sammenfallende med normene i pl. § 6. Reglene kan således også være relevante rettskilder ved tolkning av pl. § 6.

1.5.9 Folkerett

Politoloven gjelder med de begrensninger som er anerkjent i folkeretten eller følger av overenskomst med fremmede stater. Ved en eventuell motstrid går folkerettslige regler foran politiloven, jfr. pl. § 3. De mest sentrale regelsettene i denne sammenheng er Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950 (**EMK**), United Nations Code of Conduct for Law Enforcement (FN's generalforsamlings resolusjon A/34/169 av 17. desember 1979 om politietisk kodex) og 1990 - 09 - 07 Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, Special Provisions 9 - 10 – 11.

2 Om politiet

2.1 Politiets målsetning og funksjon i samfunnet

Pl. § 1 lyder som følger:

Staten skal sørge for den polititjeneste som samfunnet har behov for. Polititjenesten utføres av politi- og lensmannsetaten.

Politiet skal gjennom forebyggende, håndhevende og hjelpende virksomhet være et ledd i samfunnets samlede innsats for å fremme og befeste borgernes rettssikkerhet, trygghet og alminnelige velferd for øvrig.

Politiets overordnede målsetning er stadfestet i pl. § 1, 2. Som det fremgår, skal politiet primært søke og hindre at straffbare handlinger blir begått eller stanse dem underveis.

Staten har gitt politiet monopol til å utøve politimyndighet, jf. pl. 1, 1 ledd. Dette kommer ytterligere til syne i pl. § 26, 1. ledd, om forbud av privat rettshåndhevelse. Nettopp at politiet har monopol i sin funksjon som samfunnets sivile maktapparat er et vesentlig poeng. Har for eksempel en gisseltaker forskanset seg i et hus og skyter mot alle som nærmer seg, er det politiets plikt alene å ordne opp i situasjonen. Politiet må løse oppdraget med de ressursene de har til rådighet.

2.2 Politiets oppgaver

Primærfunksjonene til politiet er beskrevet i PL. § 2 og Pi. § 2-2. Loven og instruksen er sammenfallende og gir et samlet handlingsprogram for politiet.

Pi. § 2 lyder som følger:

Politiet skal

- 1 Beskytte person, eiendom og fellesgoder og verne om all lovlig virksomhet, opprettholde den offentlige orden og sikkerhet og enten alene eller sammen med andre myndigheter verne mot alt som truer den alminnelige tryggheten i samfunnet.*
- 2 Forebygge kriminalitet og andre krenkelser av den offentlige orden og sikkerhet.*
- 3 Avdekke og stanse kriminell virksomhet og forfølge straffbare forhold i samsvar med regler gitt i eller i medhold av lov.*
- 4 Yte borgerne hjelp og tjenester i faresituasjoner, i lovbestemte tilfeller og ellers når forholdene tilsier at bistand er påkrevet og naturlig.*
- 5 På anmodning yte andre offentlige myndigheter vern og bistand under deres tjenesteutøvelse når dette følger av lov eller sedvane.*
- 6 Samarbeide med andre myndigheter og organisasjoner tillagt oppgaver som berører politiets virkefelt så langt regler gitt i eller i medhold av lov ikke er til hinder for dette.*
- 7 Utføre andre oppgaver som er fastsatt i lov, eller som følger av sedvane.*

Det er spesielt nr. 1, 2, og 5, som vil kunne kreve bruk av maktmidler.

2.3 Politiets fullmakter

For at politiet skal kunne fylle sin funksjon, har de fått helt spesielle fullmakter. I legalitetsprinsippet stilles det krav til at politiet må ha lovhjemmel for å gripe inn overfor borgerne. Før den nye politiloven ble vedtatt hadde politiet en ulovfestet hjemmel til gripe inn i forskjellige situasjoner. Denne retten ble kalt:

”Generalfullmakten”. Fullmakten var tosidig i den forstand at den både hjemlet

enkelte inngrepet politiet gjorde og måten de ble gjennomført på. Dette var et anerkjent unntak fra legalitetsprinsippet. "Generalfullmakten", var fastsatt gjennom praksis. Man betraktet den som en integrert del av politifunksjonen. Den kom indirekte til uttrykk i lov 13. mars 1936 nr.3 om politiet (gamle politiloven), § 1 om politiets funksjonsbeskrivelse, og i den gamle politiinstruksen. "Generalfullmakten", var innarbeidet i juridisk teori og entydig i rettspraksis.

Siden "Generalfullmakten" var en uskreven regel og virket på et svært dynamisk felt, hadde den noe uklare rammer. Det var blant annet spørsmål om når den kunne brukes og hvilke inngrep den hjemlet. Av hensyn til rettssikkerheten og av tjenestemessige grunner var det naturlig å skrive inn "Generalfullmakten" i den nye politiloven. Den kommer primært til uttrykk i pl. § 7, jfr. § 6.

Politiloven bygger på et prinsipp om at politioppgavene skal løses med lovlige midler. I det ligger det et materielt krav om at de inngrep politiet velger skal ha hjemmel i formell lov eller sedvane. I dag hjemler politiet primært inngrep i forbindelse med håndheving av lov og orden i politiloven og i straffeprosessloven. Inngrepene varierer over et vidt spekter. Alt fra enkle pålegg til innbringelse, visitasjon, ransaking, pågripelse med flere. Det er situasjonen politiet står overfor som er avgjørende for hvilket inngrep som er aktuelt. I helt spesielle nød- og nødvergesituasjoner kan det være mulig å hjemle politiinngrep i strl. §§ 47 og 48. I kap. 5 vil jeg nærmere inn på hvilke situasjoner dette kan være og grensen mellom politiloven og strl. §§ 47 og 48.

Når politiet har hjemmel til å gripe inn i en situasjon, oppstår spørsmålet om hvordan dette skal gjøres. Det er med andre ord ikke nok at politiet har hjemmel til å gripe inn, de må også ha formell hjemmel for den metode de bruker under gjennomføringen av inngrepet. I denne oppgaven er normene for politiets utøvelse av makt sentrale. De kan sees på som effektueringsnormer siden de ikke hjemler inngrep i seg selv, men rammene for selve inngrepet. De mest aktuelle normene i denne sammenheng står i pl. § 6, 1., 2., og 4. ledd, pi. §§ 3-1 og 3-2 og vpi. § 19, 1. ledd. Utover disse kan lignende normer komme til anvendelse i mer spesielle situasjoner. I første omgang er det normer fra

folkeretten, straffrihetsreglene og Lov 2. mai 1981 nr. 25 straffeprosessloven (**strpl.**) § 170 a. Behovsmessig sett skal bruk av makt være en siste utvei, når andre midler viser seg utilstrekkelige eller uhensiktsmessige. I begrepet makt er en rekke virkemidler inkludert. I lovens forstand kan enhver fysisk kraftanvendelse som utføres mot noens vilje være makt. Direkte makt kan være i form av forskjellige grep, dytting, slag og spark. Indirekte makt kan være bruk av køller, gass-, -spreng- og skytevåpen. Bruk av hund og hest kommer også under gruppen av indirekte tvangsmidler. Makt kan også rettes mot fast eller rørlig eiendom. Kun skadevoldende inngrep regnes som makt i denne sammenheng, jfr. pi. 3-2, 2. ledd.

3 Grunnlag for å bære våpen

3.1 Bevæpningsordre

Våpeninstruksen bygger på prinsipper rundt at Norge har et ubevæpnet politi. Før politiet kan bevæpne seg skal det i hvert enkelt tilfelle gjøres en kvalifisert vurdering av om det er grunnlag for å bære våpen. Denne vurderingen skal være objektiv og den skal bygges på konkrete og holdbare opplysninger. Vurderingen gjøres i praksis etter anmodning fra tjenestemennene i det aktuelle oppdrag. Det er den stedlige politimester der oppdraget utspinner seg, som primært er tillagt kompetansen til å gi bevæpningsordre, jfr. vpi. § 10, jfr. Rt-1989-329. I større politidistrikt kan denne kompetansen bli delegert til bestemte kompetente personer i påtalemyndigheten. Slik vil det være en bemyndiget person tilgjengelig hele døgnet som besitter nødvendig kunnskap til å ta korrekte avgjørelser.

Den enkelte politimannen kan på eget initiativ bevæpne seg dersom han er avskåret fra å innhente bevæpningsordre, jfr. vpi. § 11. Primært har det skjedd i oppdrag der tjenestemannen har vurdert at det ikke har vært tid til å innhente bevæpningsordre.

Momentene som skal ligge til grunn for å gi bevæpning er gitt i vpi. § 10, 1.ledd:

Politisjef kan for det enkelte tilfelle gi ordre om bevæpning med skytevåpen av politimann når:

- a) konkrete opplysninger eller omstendighetene for øvrig gir grunn til å tro at politimannen i tjenesteoppdrag vil stå overfor bevæpnet person, eller*
- b) oppdrager fremstår som særlig farlig for de impliserte politimenn, eller*
- c) oppdragets karakter gjør bevæpning nødvendig av andre grunner, eller*
- d) Justisdepartementet har samtykket i eller beordret at bevæpning foretas til løsning av spesielle oppdrag, eller under særlige forhold.*

Hvert alternativ vil ikke bli diskutert i detalj. Generelt kan man si at alternativene åpner for bevæpning på to grunnlag. Det første er gi politiet mulighet til å beskytte seg og andre impliserte under oppdrag. Det andre er å sikre at oppdraget skal kunne løses.

3.2 Forhåndsordre

Det er verdt å merke seg at bevæpningsordre også kan gis som instruks i spesielle oppdrag, jfr. vpi. § 10, 4. ledd. Det gjelder oppdrag det erfaringsmessig anses nødvendig å være bevæpnet for å kunne løse for eksempel eskortetjeneste ved statsbesøk. Politimesteren kan også utstede stående ordre om at det skal gis bevæpningstillatelse dersom konkrete og alvorlige scenario oppstår. Vanligvis er slike ordre rettet mot scenario der politiet erfaringsmessig har dårlig tid og forsinkelse kan føre til tap av liv eller alvorlig personskade. Konkret kan det være væpnede bank- eller postran. Stående ordre gis til konkrete ledere i politiet slik at disse får en delegert myndighet til å gi bevæpningsordre dersom det aktuelle scenario oppstår. I Oslo har leder ved operasjonssentralen (avdelingen som styrer politisambandet) denne funksjonen, siden han naturlig vil motta anmodning om bevæpning fra den operative styrken.

3.3 Valg av våpen

I vpi. § 10, 5. ledd, står det at den som gir bevæpningsordre også bestemmer hvilke våpen som skal benyttes. Dette kan få stor betydning for politiets mulighet til å løse væpnede oppdrag og valg av taktikk. Politimesteren eller den som har delegert myndighet til å gi bevæpningstillatelse er vanligvis jurister. De har av den grunn varierende kunnskap om våpen og politiets taktikker. Resultatet av det kan i ytterste konsekvens bli at det kun gis tillatelse til å bære skytevåpen som er uegnet til å løse oppdraget. Et eksempel kan være at politimesteren kun gir tillatelse for bevæpning med revolver når oppdraget er å pågripe en raner som har flyktet til skogs og er bevæpnet med automatgevær. Politiet har da et våpen som er egnet på kort hold. I Rt-1988-384 uttalte førstvoterende at 15 meter ikke kan anses som kort hold ved revolverskyting. Det har liten slagkraft (prosjektilet stopper lett i vegetasjon eller andre hindringer), liten kapasitet (få patroner våpenet) og dårlig presisjon. Ranerens automatgevær er overlegent på alle over nevnte områder. Et slikt styrkeforhold mellom politiet og gjerningsmannen innskrenker politiets alternativer med tanke på å pågripe ham på en forsvarlig måte. Naturlig vil dette bli en defensiv tilnærming som øker sjansen for at gjerningsmannen unnslipper, med de følger det kan medføre. Ved konfrontasjon vil styrkeforholdet mellom politi og gjerningsmann medføre at politiet har et redusert herredømme over egen, tredjepersons og gjerningsmannens sikkerhet, jfr. læren om nødvendig og forsvarlig maktbruk i kap. 4.3.2 og 4.3.3.

3.4 Skrankene for å gi bevæpning

Skrankene for å gi bevæpningsordre er svært vide sett opp mot skrankene for å bruke våpen. Så lenge en anmodning om å få bære våpen er rimelig godt begrunnet, er det sjelden en slik anmodning blir avvist. Flere hensyn taler for en slik praksis. De som gir bevæpningstillatelse oppholder seg vanligvis langt fra der oppdraget utspiller seg. De må utelukkende støtte seg til den operative tjenestemannens argumentasjon og saksdokumenter. I praksis blir den som er bemyndiget en slags kvalitetssikrer. Han kan i en rolig atmosfære stille korrekte

kontrollspørsmål til de operative mannskapene, for å avklare om kravene for å gi bevæpningstillatelse er oppfylt. I den prosessen må han stole på at tjenestemennene gir korrekt og tilstrekkelig informasjon.

Statistisk sett er det gitt et økt antall bevæpningsordre de senere årene Det er ikke belegg for å hevde at dette har ført til en økt bruk av skytevåpen (Strype og Knutsson 2002:39-40). Det er uvisst om politiet har fått økt behov for skytevåpen under sine oppdrag, eller om terskelen for å gi bevæpning har blitt lavere.

4 Situasjoner våpen kan benyttes

4.1 Innledning

Ved bedømmelse av om politiet har handlet lovlig i væpnede oppdrag har domstolene og Sefo ofte tatt utgangspunkt i våpeninstruksen. Her har oppfatningen vært slik at dersom vilkårene i vpi. § 19 vært oppfylt, har det vært vanskelig å tenke seg tilfeller hvor ikke våpenbruken også har vært rettmessig og lovlig etter pl. § 6 eller strl. §§ 47 og 48. Våpeninstruksen har vært regnet for å ligge klart innenfor rammene i disse reglene.

En slik fremgangsmåte kan virke noe bakvendt siden våpeninstruksen i seg selv ikke representerer et hjemmelsgrunnlag for bruk av skytevåpen. Hvilken innfallsvinkel som er mest hensiktsmessig avhenger selvsagt av hvilken rolle vedkommende som bedømmer oppdraget har. Domstolene går ut fra en siktelse der politimannen er siktet for en straffbar handling. Sefo og andre som utreder væpnede aksjoner har som oppgave å vurdere om det i det hele tatt er grunnlag for en siktelse.

I denne avhandlingen er det tatt utgangspunkt i pl. § 6. Først blir denne regelens prinsipper og skranker definert. Deretter blir disse presisert ved at politiets instruksjoner og andre rettskilder belyses.

4.2 Utformingen av pl. § 6

Pl. § 6 er politiets primære hjemmel for å anvende makt. Den er en kodifisering av tidligere skrevne og uskrevne regler. Prinsippene i politiloven er således godt

innarbeidet i norsk rett og i politipraksis. Verken i loven eller i forarbeidene er det kommet til uttrykk at det var ønskelig med en realitetsendring etter innføringen av nytt regelverk. Heller ikke i rettspraksis eller politipraksis har en slik forståelse kommet til syne.

Det er et paradoks at et så alvorlig inngrep som å bruke skytevåpen for å stanse eller drepe noen, kan hjemles i en enkelt setning i politiloven, jfr. pl. § 6, 4. ledd. I lys av legalitetsprinsippet og borgernes krav på rettssikkerhet burde logisk sett et slikt inngrep vært regulert av et svært detaljert regelverk. En begrunnelse for dagens regelverk er at det er formet i lys av at Norsk politi har stor tillit hos lovgiver. Det bygger i stor grad på at politiet ikke vil misbruke sin stilling. Av den grunn er reglene utformet slik at lovverket gir politiet frihet og handlekraft. Dette kommer til uttrykk i forarbeidene. I Ot prp nr. 22 Om lov om politiet, jfr. pkt. 2. 5 ble det foreslått en generell formulering om maktbruk. En lovfesting av politiets adgang til å bruke makt kunne vært tenkt gjennomført ved detaljregulering. En slik opplisting av typetilfeller der makt kunne vært tillatt brukt, ville økt borgernes kontrollmulighet og forutsigbarhet med hensyn til politiets handlingsmønster. Imidlertid ville en opplisting ikke kunne blitt uttømmende, og politiet ville lett blitt handlingslammet i situasjoner som ikke var direkte regulert.

Det ble fastslått at den sterkeste form for maktbruk var bruk av skytevåpen og at det var viktig at bruk av våpen i polititjenesten ble nøye regulert. Dette var alt gjort i våpeninstruksen, som ble revidert den 1. august 1989. Den tar for seg de forskjellige typene våpen som brukes av politiet, og oppstiller strenge og til dels detaljerte regler om vilkår for bruk av de forskjellige våpen. Reglene i våpeninstruksen er utformet på linje med grunnprinsippene om bruk av makt i pl. § 6, 2. ledd. Når det gjelder bruk av skytevåpen, fastsetter instruksen ytterligere vilkår som på en forholdsvis detaljert måte innsnevrer adgangen til slik maktbruk. Så vidt detaljerte regler var det etter departementets oppfatning ikke naturlig å ta inn i politiloven.

Et viktig poeng i den nye politiloven er at den slår fast at politiet har en rett og en plikt til å bruke makt under gjennomføring av enkelte tjenestehandlinger, jfr.

§ 6, 4. ledd. Etter den gamle rettstilstanden var ikke det utgangspunktet. Da tok domstolene eller Sefo utgangspunkt i at handlingen var straffbar, men at den likevel kunne være rettmessig og straffri med hjemmel i strl. §§ 47 og 48.

4.3 Pl. § 6

Pl. § 6, lyder som følger:

Tjenesteoppdragets mål skal søkes nådd gjennom opplysning, råd, pålegg eller advarsel eller ved iverksettelse av regulerende eller forebyggende tiltak.

Politiet skal ikke ta i bruk sterkere midler uten at svakere midler må antas utilstrekkelige eller uhensiktsmessige, eller uten at slike forgjeves har vært forsøkt. De midler som anvendes, må være nødvendige og stå i forhold til situasjonens alvor, tjenestehandlingens formål og omstendighetene for øvrig.

Politiet skal opptre saklig og upartisk og med omtanke for personers integritet, slik at den som er gjenstand for inngrep fra politiet, ikke utsettes for offentlig eksponering i større grad enn gjennomføringen av tjenestehandlingen krever.

Politiet kan anvende makt under tjenesteutførelsen i den utstrekning det er nødvendig og forsvarlig.

I Ot prp nr. 22, kapittel V - kommentarer til de enkelte paragrafer, er det til pl. § 6 skrevet at bestemmelsen angir grunnprinsippene for politiets myndighetsutøvelse. Disse normene kommer i utgangspunktet til anvendelse uavhengig av hjemmelsgrunnlag og uten hensyn til hvilket saksområde det opereres på.

Pl. § 6, 4. ledd er en selvstendig og objektiv hjemmelsbestemmelse for å bruke makt. Dette er uttrykkelig skrevet i Ot prp nr. 22, kapittel V. Med makt er det her vist til tvangsmessige fysiske inngrep mot person eller eiendom. Det er i denne sammenhengen verdt å merke seg at når politiet bistår andre offentlige organer er det ofte dette organets lovverk som hjemler inngrepet. Det er ikke bestandig at disse lovverkene åpner for bruk av makt.

Som det fremgår av pl. § 6, 4. ledd må maktutøvelsen skje i sammenheng med tjenesteutøvelse, og da bare i den utstrekning det er nødvendig og forsvarlig. Normene er bygget på sedvanerettslige prinsipper og har en svært skjønsmessig karakter. Bruken av slike normer avhenger av hvor inngripende det enkelte tiltak er overfor borgerne. Prinsippene er omtalt i motivene, i Utkastet til ny Lov om politiet (Auglend, Gammelgård, Stoltenberg 1991:143–155). De mest sentrale i denne sammenheng blir belyst nedenfor.

4.3.1 Tjenesteutøvelse

Politi-loven gir bare politiet grunnlag for å bruke makt dersom denne er en tjenestehandling. Lovens ordlyd tilser at det er alle lovlige inngrep som politiet utfører i den ordinære tjenesten. I enkelte situasjoner kan en politimann være pliktig til å gripe inn på fritiden, jfr. pi. § 6 – 2. Da anses den jobben han utfører som regulær tjenesteutøvelse. Dette vil ikke bli belyst da temaet faller utenfor oppgaven.

Dersom en politimann griper inn i situasjoner utenom ordinær tjeneste og unntakene i pi. § 6 –2, blir det et tolkningssspørsmål hvorvidt dette kan regnes som en tjenestehandling. Å være politimann av yrke innebærer ikke at handlinger vedkommende gjør på fritiden kan regnes som tjenestehandling såfremt ikke handlingen bærer tilstrekkelig preg av å være en tjenestehandling. I denne vurderingen er det relevant å legge vekt på om handlingen naturlig faller inn under politimannens yrkesmessige gjøremål eller om den har andre karakteristika som naturlig knytter den til en tjenestehandling. Det kan eksempelvis være at tjenestemannen har legitimert seg som politimann eller at hans innsats av andre grunner fremsto som en tjenestehandling overfor de berørte.

4.3.2 Nødvendig

Politiet kan bare benytte makt dersom dette er nødvendig, jfr. pl. § 6, 4. ledd. Kravet om nødvendighet kommer også tydelig til uttrykk i strl. §§ 47 og 48, og kodex art. 3 og kommentaren til denne. Tilsvarende fremgår av politiets instruksjoner som diskuteres i kap. 4.4 til 4.8.

Uten at det står skrevet i politiloven, er det primært to grunnlag som kan kvalifisere til at bruk av makt kan være nødvendig. Det ene er at politiet bruker makt til å forsvare seg selv, andre eller beskyttelsesverdige goder. Det andre er bruk av makt for å gjennomføre enkelte tjenestehandlinger. En slik forståelse kommer blant annet til uttrykk i vpi. § 19.

Politiet skal vurdere situasjonen i sin helhet for å finne frem til den maktbruk som er nødvendig og forsvarlig, jfr. Rt-1988-384. Høyesterett uttalte at politiet måtte handle ut fra en totalvurdering av de faktiske forhold.

Kravet om nødvendighet medfører at retten til å bruke makt opphører så snart et angrep er avverget eller at inngrepets formål er nådd.

4.3.2.1 Minste inngripende middel

Politiloven § 6, 2. ledd stiller som vilkår at det tiltak som politiet benytter skal være påkrevet. I dette ligger det at målet med rimelighet ikke skal kunne nås med andre mindre inngripende midler eller metoder. Dette følger av pl. § 6, 2. ledd der det står at politiet ikke kan ta i bruk sterkere middel uten av svakere midler må antas utilstrekkelige eller uhensiktsmessige, eller uten at slike forgjeves har vært forsøk. I dette ligger det et krav om at politiet saklig skal vurderer de enkelte midler de har til rådighet. Er det tvil om at målet kan nås med mindre inngripende midler så skal de prøves. Det er ikke tilstrekkelig å begrunne de valg som gjøres med at disse var enklest eller minst resurskrevende.

Er flere alternative virkemidler likeverdige i forhold til målet, skal politiet velge det virkemiddel som gir minst alvorlige konsekvenser overfor gjerningsmannen og omgivelsene, jfr. pl. § 6, 2. ledd og pi. § 3-2, 1. ledd.

4.3.2.2 Valg av adekvat våpen

Politiet skal velge det konkrete våpen som et oppdrag krever ut fra en politifaglig vurdering. Dette følger av rettspraksis og politipraksis. Billedlig blir det som å kikke ned i en verktøykasse og plukke frem det verktøy som kreves for å gjøre jobben. Det kan være et vanskelig valg i en uoversiktlig og kompleks situasjon. Våpenet skal typemessig være hensiktsmessig og herunder ha tilstrekkelig slagkraft til å løse oppgaven. Det innebærer at dersom politiet vurderer det slik at lovens vilkår for å benytte skytevåpen er tilstede, må de konkret vurdere begrensningene i et slikt våpen opp mot situasjonen.

Bruk av skytevåpen kan av mange grunner være uhensiktsmessig. I forhold til slagkraft kan dette illustreres i et eksempel. Sitter gjerningsmannen beskyttet inne i et pansret kjøretøy vil ikke politiet kunne løse noe som helst dersom de skyter mot ham med en vanlig revolver. Revolveren har ikke tilstrekkelig slagkraft til at prosjektilet vil trenge gjennom karosseriet til et slikt kjøretøy. Når det gjelder kapasitet siktes det til en annen egenskap ved skytevåpen. En kan tenke seg at det er flere gjerningsmenn og at politimannen er alene. Har politimannen et skytevåpen med bare et skudd, vil han i beste fall kunne treffe en av gjerningsmennene. Dette vil sannsynligvis ikke være tilstrekkelig til å løse oppdraget. Det er med andre ord ikke hensiktsmessig å benytte skytevåpen i det hele tatt.

Det våpenet politiet velger må ha tilstrekkelig presisjon. Hvis oppdraget har karakter som gjør at politiet må lykkes på første forsøk bør de ikke velge et skytevåpen med dårlig presisjon. Er det eksempelvis bare fem prosent sjanse for at politiet treffer målet sitt, skal oppdraget være veldig spesielt for at dette er akseptabelt. Tilsvarende er våpenets presisjon viktig i oppdrag der det er fare for å treffe utenforstående.

4.3.2.3 Forholdsmessighet

Forholdsmessighetsprinsippet kommer til uttrykk i pl. § 6, 2. ledd hvor det står at middelet skal stå i forhold til situasjonens alvor, tjenestehandlingens formål og omstendighetene for øvrig. Enkelt sagt krever skarpere maktmidler en klarere grad av nødvendighet. Dette er en basisnorm for all offentlig maktutøvelse og kommer blant annet tydelig til syne i strl. § 48, 2. ledd.

Normen stiller et alminnelig krav om rimelig forholdsmessighet mellom målet for politiets tjenestehandling og den type- og styrkemessige makt som politiet benytter. Svært tydelig kan det eksemplifiseres med at en ti år gammel jente truer med å slå en politimann. Det vil da være åpenbart uforholdsmessig at politimannen forsvarer seg med skytevåpen. Det ville vært mer enn tilstrekkelig om han holdt armene hennes dersom hun gjør alvor av trusselen sin.

Forholdsmessighetsprinsippet gjelder så lenge et oppdrag varer. Dette er naturlig siden et oppdrag ofte endrer karakter fortløpende og således også kravet til forholdsmessighet. Det kan innebære at politiet må endre formål og inngrepet underveis, herunder opprinnelige valg av virkemidler. I en tidlig fase av et oppdrag er det mulig at det ikke er forholdsmessig å løse oppdraget i sin helhet. Et eksempel kan være at et kapret fly lander på norsk jord. I første omgang er det i naturlig å forsøke og fryse situasjonen. Det kan være å ta kontakt med gjerningsmennene, få vite hva deres hensikt med kapringen er og deretter forsøke å finne en fredelig løsning. Viser det seg at kaprerne setter passasjerenes liv og helse på spill kan det være forholdsmessig å benytte sterkere virkemidler for å løse situasjonen. I siste instans kan det være å nedkjempe gjerningsmennene med skytevåpen.

Forholdsmessighetsprinsippet henger nøye sammen med forsvarlighetsvurderingen i kap. 4.3.3.

4.3.3 Forsvarlig bruk av makt

Politiet kan bare anvende makt dersom det er forsvarlig, jfr. pl. § 6, 4. ledd. Opp mot kravet om forholdsmessighet innebære forsvarlig bruk av makt en løpende vurdering av mulige skadevirkninger ved politiinngrep. Nedenfor diskuteres forsvarlig bruk av makt opp mot rammevilkår for væpnede oppdrag. Dette for å belyse hvordan disse påvirker grensene for forsvarlig maktbruk.

4.3.3.1 Personlige egenskaper

Hver enkelt tjenestemann er pålagt å utføre tjenesten på en forsvarlig måte. Samtidig er det et faktum at det er stor forskjell på polititjenestemenn. Utdanning, erfaring og personlige egenskaper påvirker den enkelte politimanns vurderinger under oppdrag. Dette gjenspeiler seg i hans vurderinger og under utøvelse av makt. Kravet til forsvarlig bruk av makt må av den grunn bedømmes ut fra den enkelte tjenestemanns forutsetninger i det konkrete oppdrag. Det kan ikke stilles like krav til alle i enhver situasjon.

Det bør således vektlegges at politifolk er skapt forskjellig. Dette gjenspeiler seg i ulik arbeidskapasitet og evne til å takle stress og andre påkjenninger. Disse egenskapene endres også ut fra dagsform. Bruker en politimann opp all kapasiteten på å bearbeide sanseintrykk og følelser vil han ikke evne å vurdere situasjonen. En slik argumentasjon ble vektlagt av Oslo byrett i sak 94-5835 M/60. I denne saken gikk flere politimenn inn i leiligheten til gjerningsmannen for å pågripe ham. Den ene politimannen ble så overrasket da han så gjerningsmannen at han i en reflekshandling skjøt ham i halsen. Gjerningsmannen døde av skadene. Politimannen ble frifunnet i byretten fordi han under oppdraget som helhet hadde foretatt riktige vurderinger ut fra sine forutsetninger. Vådeskuddet var selvsagt ikke korrekt og ønskelig. Likevel var det menneskelig å handle på en slik måte og retten kom til at det ikke kunne være straffbart.

Tilsvarende er det av betydning hva slags erfaring og utdanning den enkelte politimann har. Man må for eksempel kunne kreve at en tjenestemann fra Beredskapstroppen skyter med en helt annen presisjon og sikkerhet, enn en tjenestemann som jobber ved forebyggende tjeneste og kun trener det minimum han er pålagt. Disse to tjenestemennene skal utøve makt ut fra egne forutsetninger. I væpnede oppdrag vil det være stor forskjell på hva som er forsvarlig tjenesteutøvelse mellom disse to. I Rt-1988-384 la Høyesterett til grunn at det etter tiltaltes (politimann) forutsetninger måtte fremstå som det sikreste i forhold til B, å holde våpenet i single action under en pågripelse. I denne sammenheng innebar politiets spesielle våpenføring en økt risiko for B.

Generelt kan det hevdes at politiet har et skjerpet krav til selvbeherskelse i form av sin profesjon. Under opptaket til Politihøgskolen blir tjenestemennene selektert med det for øye å takle stress. Det er i flere dommer poengtert at politiet skal ha en skjerpet evne til å vise selvbeherskelse i forhold til folk flest. Et eksempel på det er Rt-1983-375 der Høyesterett uttalte: "Selvbeherskelse er både en yrkesetisk plikt og en del av den faglige ferdighet som en politimann skal besitte."

4.3.3.2 Politiets motpart

Politiets motpart vil alltid være en viktig faktor som er bestemmende for valg av metoder og våpen. Dersom gjerningsmannen har en bred bakgrunn fra forsvarets spesialstyrker, kan politiet anta at han er svært våpenkyndig og at han har tilgang på skytevåpen. Som et resultat av det vil politiet måtte gå frem med en helt annen varsomhet under pågripelsen av ham, enn de behøver dersom de skal stanse en tenåringsjente som har tatt sin fars hagle for å gjøre opp med ekstypen.

4.3.3.3 Politiets ressurser

Avhengig av hvor i landet, og til hvilken tid av døgnet et oppdrag oppstår, vil politiet råde over forskjellige ressurser når de skal løse sine oppdrag. Det kan blant annet dreie seg om tilgang på verneutstyr, forskjellige typer våpen samt antall mannskaper til disposisjon. I og med at politiet er nødt til å løse sine oppdrag med de ressurser de har til rådighet, vil disse faktorene nødvendigvis påvirke rammene for hva som er forsvarlig bruk av makt. Et eksempel som kan illustrerer dette kan være en situasjon der en ukjent gjerningsmann flykter fra politiet med et gissel. Dersom politiet har nødvendige mannskaper og ressurser til å holde kontroll med gjerningsmannen vil det være mulig å avvente situasjonen. De kan i større grad legge premissene for å pågripe gjerningsmannen på et gunstigst mulig tidspunkt og på en mest mulig skånsom måte. Uten tilstrekkelige ressurser tilstede vil politiet måtte ta stilling til om det er forsvarlig å miste kontrollen over gjerningsmannen, eller om de må forsøke å stanse ham med de ressursene de har. Da kan det innebære at politiet må bruke skytevåpen for å gjøre dette forsvarlig.

4.3.3.4 Tid til rådighet

I de fleste væpnede oppdrag er tid en viktig faktor. Tid er ofte omtalt som politiets sterkeste kort. De fleste problemer løser seg normalt når partene får litt tid til å se ting an. Dette faktum må vurderes opp mot at politiet i enkelte oppdrag er nødt til å fremtvinge en løsning av effektivitetshensyn. Andre ganger innbyr ikke oppdraget til å avvente situasjonen. Dersom politiet tvinges til å handle hurtig vil dette nødvendigvis gå utover kvaliteten. Tiden til planlegging og forberedelser blir innskrenket og sikkerheten rundt oppdraget reduseres. Dette medfører at en metode som vil karakteriseres som fullstendig uforsvarlig og hasardiøs i et oppdrag der politiet har tilstrekkelig med tid, vil bedømmes som forsvarlig og skjønnsom i et oppdrag hvor politiet er nødt til å handle direkte. Grunnen til det er at de fleste mennesker ikke kommer opp med sine beste idéer på første forsøk, samtidig som det er menneskelig å gjøre ting bedre dersom det gis mulighet til trening og forberedelse. I Rt-1988-384 la Høyesterett

vekt på at politimannen måtte ta sin avgjørelse under dramatiske omstendigheter og uten særlige muligheter for overveielser.

4.3.3.5 Oppdragets omgivelser

Det er av betydning i hvilke omgivelser et oppdrag finner sted. Det skal vektigere grunner til for å avfyre skudd i en livlig sentrumsgate enn for å bruke skytevåpen på en øde fjellvidde. Her er det hensynet til utenforstående som er avgjørende. Mange omgivelser er sårbare på grunn av sin oppbygning. Slike kan være oljeplattformer, gassmottak, fly i lufta o.s.v. Også vær og lysforhold får betydning i denne sammenheng.

4.4 Våpeninstruksen

Opp mot bruk av våpen, herunder skytevåpen fungerer våpeninstruksen som en presisering av hva som er nødvendig og forsvarlig bruk av makt, jfr. pl. § 6, 4. ledd. Instruksen er således et naturlig regelverk å støtte seg til ved bedømmelsen av væpnede oppdrag samt et arbeidsverktøy for politiet i væpnede oppdrag.

Internt i politiet kan instruksene fremstå som en selvstendig skranke for den enkelte politimanns tjenesteutøvelse. Overskridelse av instruksens rammer kan være et grunnlag for at arbeidsgiver gir den aktuelle tjenestemann en disiplinær forføyning. Politimannens rammer overfor arbeidsgiver kan være snevrere enn rammene for overtredelse av norsk lov.

Våpeninstruksen regnes ikke for å være uttømmende. Dette følger av lang politipraksis. Dette kommer blant annet til syne gjennom bruk av skytevåpen som verktøy. Det kan for eksempel være situasjoner der politiet baner seg adgang gjennom en dør ved å skyte opp låsen. Tilsvarende kan det komme til syne når politiet bistår brannvesenet under slokningsarbeide i forbindelse med

en brann. Da ved å skyte hull i gassflasker slik at disse ikke eksploderer av varmpåkjenning.

4.5 Vpi. § 19

Våpeninstruksens vilkår for bruk av skytevåpen er gitt i vpi. § 19, og lyder som følger:

Skytevåpen må bare brukes som siste utveg etter at andre lempeligere midler forgjeves har vært forsøkt, eller i situasjoner hvor alternative midler åpenbart ikke vil føre frem.

Dertil må skytevåpen bare brukes når

a) Politimannen selv eller andre trues med våpen eller annen alvorlig voldsanvendelse, og bruk av våpen fremstår som nødvendig for å hindre tap av liv eller alvorlig personskade, eller

b) det anses påkrevd med umiddelbar pågripelse av person som er mistenkt, siktet eller domfelt for drap eller andre grove voldshandlinger, eller forsøk på slike voldsforbrytelser, eller av personer som av andre grunner anses som særlig farlige for rikets sikkerhet, menneskers liv eller helse, eller

c) det er påkrevd for å hindre vesentlig skade på utenlandsk eiendom, eller når særlig viktige samfunnsinteresser er alvorlig truet.

I vpi. § 19, 1. ledd er normativ ved at den setter grunnvilkårene for bruk av skytevåpen. I forhold til pl. § 6 er kravet til valg av maktmiddel ytterligere skjerpet når det gjelder skytevåpen. Mildere midler skal være forsøkt eller funnet åpenbart utilstrekkelige eller uhensiktsmessige. Deretter skal skytevåpen bare benyttes som en siste utvei. Det betyr at politiet må yte en skjerpet innsats når de skal vurdere om det er hjemmel og behov for å bruke skytevåpen. I oppdrag av mindre alvorlig karakter kan det være tilstrekkelig at politiet gir en

eller to muntlige advarsler før de effektuerer sine pålegg. I væpnede oppdrag skal politiet prøve å unngå å bruke skytevåpen så lenge det er forsvarlig. Samtidig er det klart at politiet av hensyn til partene, ressurs hensyn og av taktiske motiver har myndighet til å tvinge frem en løsning i væpnede oppdrag. Dette fremgår av lang og fast politipraksis.

I tillegg til de generelle vilkårene i vpi. § 19, 1. ledd, må et av de spesielle vilkår i regelens 2. ledd bokstav a til c være tilstede. Da disse vilkårene ble utformet ble strl. §§ 47 og 48 iakttatt. Her gies det adgang til at politiet kan bruke skytevåpen i tre typer situasjoner. Disse ser ut til å dekke de aller fleste aktuelle nød- og nødvergesituasjoner som politiet kan møte. Alternativene har to elementer i seg, ett beskyttelses- og nødvergemoment og ett rettshåndhevelses- og pågripelsesmoment. Ved sistnevnte vil bruk av skytevåpen være et målrettet maktmiddel.

4.6 Vpi. § 19, 2. ledd bokstav a

Vpi. § 19, 2. ledd bokstav a er ment å fange opp rene nødvergesituasjoner der politiet eller andre trues på livet. Bestemmelsen gir politiet mulighet til å benytte skytevåpen i slike situasjoner, for å hindre tap av liv eller alvorlig personskade. Oppbygningen av vpi. § 19, 2. ledd bokstav a er i stor grad lik nødvergeregelen i strl. § 48, 1. og 2. ledd, hvor den som blir utsatt for et rettstridig angrep har rett til å forsvare seg. Underforstått må nødvergehandlingen rette seg mot angriperen.

4.6.1 Nødvendig

Bestemmelsen legger opp til at politiet må gjøre en forholdsmessighetsvurdering mellom det å bruke skytevåpen mot gjerningsmannen og trusselen i angrepet de skal avverge. Det er bare lov å bruke skytevåpen dersom trusselen er tilstrekkelig til å ta liv eller påføre noen alvorlig personskade.

Rt-1988-384 omhandler en nødvergesituasjon der en slik forholdsmessighetsvurdering er belyst. Saken er behandlet etter rettsstilstanden før den nye politiloven trådte i kraft. Av den grunn er politimannens handling bedømt ut fra strl. § 48, 3. ledd. Denne regelen åpner blant annet for at nødverge kan påberopes av den som foretar lovlige pågripelser, jfr. stprl. § 171 og følgende.

I den aktuelle saken var politiet på jakt etter to væpnede menn. Gjerningsmennene hadde blant annet truet politiet med skytevåpen og det var avfyrt flere varselskudd. Etter en lengre biljakt fortsatte jakten til fots. Politiet bestemte seg for å stanse gjerningsmennene av hensyn til faren de to kunne representere for forbipasserende. Politiet skjøt den ene av gjerningsmennene i benet med et rette skudd. Den andre bestemte seg for å overgi seg. Han la fra seg en hagle på bakken, en meter fra seg. Politimannen var 15 meter unna. Han gikk mot gjerningsmannen for å pågripe ham, mens han siktet på ham med tjenesterevolveren. Det spesielle i saken var at politimannen hadde spent hanen på revolveren sin i denne fasen. At hanen var spent gjorde det lettere å skyte presist, siden det skulle mindre trykk på avtrekkeren for å avfyre skudd. Dette økte selvsagt faren for vådeskudd, og det var det som skjedde. Politimannen skjøt ufrivillig gjerningsmannen under pågripelsen. Prosjektilet gikk inn gjennom høyre kinn og ut gjennom venstre tinning. Gjerningsmannen ble siden blind på venstre øye.

Høyesterett konkluderte med at politimannens våpenføring under pågripelsen var straffri med hjemmel i strl. § 48, 3. ledd. Hendelsesforløpet i sin helhet ble vurdert slik at politimannen befant seg i en nødvergesituasjon under selve pågripelsen, som gjorde hans valg av metode var rettmessig.

4.6.2 Truet med våpen eller annen alvorlig voldsanvendelse

I kommentaren til vpi. § 19, 2. ledd bokstav a er det spesifisert hva slags grad av fare angrepet skal ha dersom bruk av skytevåpen skal være rettmessig.

Angrepet må representere en overhengende livsfare. En slik fare er beskrevet som når gjerningsmannen angriper med hevet øks, kniv klar til hugg, eller med skytevåpen rettet mot person. I disse eksemplene er begrepet overhengende livsfare satt i en svært snever ramme. Alle situasjonene omhandler fare som er egnet og tilstrekkelig til å drepe eller lemleste den som er truet.

Det er verdt å merke seg at det ikke stilles krav til at trusselen skal komme i form av at gjerningsmannen besitter skytevåpen. Man kan tenke seg en situasjon der en polititjenestemann på grunn av sin fysiske styrke, helt åpenbart vil komme til kort mot en gjerningsmann. Gjerningsmannen sitter og kveler en tredjeperson. Kveling er en svært alvorlig voldsanvendelse og det kan gå svært kort tid før offeret dør. Her kan politimannen i siste instans skyte gjerningsmannen. Eksempelet er satt svært på spissen, men dersom politimannen ikke kan få bistand eller har andre lempeligere midler for hånden, vil han ikke ha annet valg dersom han skal redde offeret.

I mange av oppdragene som politiet er satt til å løse, varierer trusselen som gjerningsmannen representerer fortløpende over tid. En kan tenke seg en situasjon der en væpnet gjerningsmann har forskanset seg i et hus. Tidvis sikter han mot personer og biler som passerer tilholdsstedet hans. Hver gang dette skjer er det fare for at han avfyrer skudd. Således kan det være hjemmel for at politiet kan skyte ham. I eksempelet må en tenke seg at det av forskjellige grunner ikke er mulig for politiet å skyte mot gjerningsmannen på disse tidspunktene. Isolert sett opphører nødvergesituasjonen for hver gang gjerningsmannen senker våpenet sitt. En slik forståelse av nødvergebegrepet vil resultere i at politiet ikke kan bruke skytevåpen mot gjerningsmannen før neste gang han kommer ut og sikter mot noen. Slik er ikke den trusselen gjerningsmannen representerer blitt tolket. Har politiet eller andre vært i livsfare en gang i situasjonen, kan det være tilstrekkelig hjemmel for at politiet bruker skytevåpen mot ham når muligheten byr seg. Dette avhenger selvsagt at det er en sammenheng mellom gjerningsmannens trussel og politiets bruk av våpen, og at gjerningsmannen fremdeles er til fare for andre.

4.6.3 Alvorlig personskade

I vpi. § 19, 2. ledd bokstav a er det kun åpnet for at politiet kan bruke skytevåpen for å hindre tap av liv eller alvorlig personskade. Det er da naturlig å stille spørsmål ved hvilken grad av vold gjerningsmannen skal kunne påføre noen, for det er hjemmel for politiet til å stanse ham med skytevåpen. Rent språklig bør en slik skade befinne seg godt innenfor strl. § 229. Da vil uttrykket "alvorlig personskade" i dette alternativet være på linje med uttrykket "grove voldshandlinger" som er omtalt nedenfor under vpi. § 19, 2. ledd bokstav b.

Samtidig er det naturlig å anta at flere mindre skader må bli vurdert samlet slik det er vanlig i strafferetten. Dette kan illustreres i et eksempel der en på nytt tenker seg denne puslete politimannen som åpenbart er fysisk underlegen gjerningsmannen. Politimannen er bevæpnet. Han ser at gjerningsmannen banker opp fornærmede. Volden medfører ikke alvorlig livsfare for fornærmede men den medfører betydelig smerte. Gjerningsmannen følger ikke pålegg fra politiet om å slutte mishandlingen. Han roper til politimannen at han vil gi ham samme behandling dersom han blander seg inn. Politimannen forstår at den trusselen åpenbart vil føre frem dersom gjerningsmannen iverksetter den. Politimannen kan ikke få tak i bistand fra andre. Han har ikke mildere maktmidler enn skytevåpen. Det innebærer at det eneste egnede middel politimannen har til rådighet er uforholdsmessig i forhold til å løse situasjon. Politimannen vil da stå igjen med to alternativer. Han kan være tilskuer til at fornærmede blir mishandlet, eller han kan stoppe mishandlingen med å skyte gjerningsmannen. Det er selvsagt vanskelig å fastsette en nedre grense for hvor mye vold som fornærmede må tåle. I et slikt scenario er det mange faktorer som vil spille inn og hvert enkelt oppdrag må vurderes isolert.

4.6.4 Aktualitet

Fra en gjerningsmann representerer en trussel til at han har realisert denne trusselen mot noen, vil det være et tidsrom hvor det kan være mulighet for å yte forsvar. I denne sammenheng blir det en problemstilling om politiet kan bruke

skytevåpen i forsvarsøyemed i hele dette tidsrommet. For å finne svar på dette må det tas stilling til hvor aktuell en trussel skal være for at det er legalt at politiet kan bruke skytevåpen. Problemstillingen blir ytterligere diskutert opp mot preventiv nødverge i kap. 5.5.

I trusselsituasjonene som er beskrevet i kommentaren til vpi. § 19 2. ledd bokstav a er trusselen i ferd med å bli realisert. I eksempelet der gjerningsmannen retter et skytevåpen mot fornærmede trenger gjerningsmannen kun å trekke av våpenet sitt før trusselen er realisert. Dersom politiet må vente med å bruke skytevåpen i forsvar til at trusselen har blitt så aktuell, vil det kun være et svært kort tidsrom hvor slik bruk kan være lovlig. I praksis vil en så snever adgang til å bruke skytevåpen innebære at utfallet av situasjonen blir overlatt til tilfeldighetene.

Et eksempel kan være et oppdrag fra den 2. juli 1987 (Sandell 1997:39). Politiet skulle pågripe en sinnsforvirret mann med hagle. Gjerningsmannen oppholdt seg i stua i sitt eget hjem. Fra jourhavende jurist kom det ordre om at gjerningsmannen skulle pågripes. Politiet gikk offensivt til verks inn i gjerningsmannens leilighet. Første politimann inn i stua, så gjerningsmannen sitte i en sofa med en hagle i fanget. Løpet pekte rett mot politimannen. Politimannen så at gjerningsmannen forsøkte å trekke av hagla. Politimannen skjøt to skudd mot gjerningsmannen. Begge bommet. Gjerningsmannen ble etter hvert pågrepet. Hagla som gjerningsmannen hadde hatt ble undersøkt og det viste seg at den hadde en funksjonsfeil. Det hadde reddet politimannens liv.

Gode grunner taler for at politiet skal kunne bruke skytevåpen på et noe tidligere tidspunkt enn i eksemplene i kommentaren. Målsetningen med å gi politiet fullmakt til å bruke skytevåpen i forsvarsøyemed, bør være at politiet får en reell mulighet til å utføre forsvar på en sikker måte. Det vil de ikke kunne klare i situasjoner som beskrevet i kommentaren.

Oppdraget hvor gjerningsmannen var bevæpnet med hagle som nevnt over, kan brukes til å illustrere en videre tolkning av å det å bli truet med skytevåpen. Scenariet er endret litt slik at gjerningsmannen sitter i sofaen med hagla på

bordet foran seg, istedenfor i fanget. Politiet kommer inn, tilkjennegir seg og pålegger ham å overgi seg. Så langt har politiet kontroll over situasjonen i den forstand at de med overveiende sannsynlighet kan skyte gjerningsmannen før han klarer å skyte dem. En kan tenke seg at gjerningsmannen ikke etterkommer pålegg fra politiet. Istedenfor griper han etter hagla på bordet foran seg. Fra denne bevegelsen starter vil politiet ha kortere og kortere tid til forsvar. Det kan selvsagt hende at gjerningsmannen ombestemmer seg underveis og overgir seg, men det kan også hende at han vil skyte mot politiet så fort han får tak i våpenet og får rettet det mot politiet. Her vil det være individuelt fra politimann til politimann når han føler at han mister kontrollen over utfallet av situasjonen. En naturlig grense for når grunnlaget for å bruke skytevåpen er oppfylt i slike situasjoner vil være når trussel er identifisert, og den er så nært forstående at politiet ikke kan vente lenger dersom de med sikkerhet skal løse oppdraget til sin fordel. I eksempelet skal politimannen se hva gjerningsmannen gjør, oppfatte at han griper etter hagla, vurdere konsekvensene av det, og til slutt sende signaler ut til kroppen om å handle. Dette tar tid. I eksempelet bør trolig politimannen skyte når han oppfatter at gjerningsmannen med sikkerhet griper etter hagla. Venter han lenger, vil han fare på sin egen og kollegers sikkerhet. Det er viktig at jussen er sammenfallende med det som er praktisk mulig å gjennomføre. Det vil den ikke være dersom politiet skal løse oppdraget så tett opp til et fatalt utfall som mulig.

En annen aktuell problemstilling kan oppstå når en politimann er bevæpnet. Dersom han blir angrepet av en ubevæpnet gjerningsmann vil det bli akutt fare for at gjerningsmannen kan få tak i politimannens skytevåpen. Angrepet i seg selv trenger ikke å være spesielt farlig. I det sekund som gjerningsmannen får tak i politimannens våpen endrer situasjonen seg. Gjerningsmannen kan nå bestemme om han skal skyte politimannen eller ikke. Tolker man uttrykket om overhengende livsfare snevert, befinner ikke politimannen seg i en slik fare før etter at han har mistet våpenet sitt. Da er det for sent. I likhet med eksempelet over er det naturlig å tolke det slik at politimannen befinner seg i overhengende livsfare allerede når gjerningsmannen angriper ham. Dersom politimannen ikke har mulighet til å unngå at gjerningsmannen får tak i skytevåpenet hans på andre måter enn å skyte ham, bør det som en siste utvei være åpning for det.

Det er ikke kjent at politiet har blitt fratatt skytevåpen på en slik måte, men det finnes mange eksempler på at politiet har blitt fratatt andre effekter i basketak. I andre land der politiet er rutinemessig bevæpnet er problemstillingen kommet tydeligere til syne. I statistikk fra USA er det kommet til syne at en stor del av de polititjenestemenn som er skutt i tjenesten, er skutt med eget våpen.

4.7 Vpi. 19, 2. ledd bokstav b

Vpi. § 19, 2. ledd bokstav b regulerer bruk av skytevåpen i pågripelsessituasjoner. Det er primært to typer kriminelle som i ytterste konsekvens kan stanses med skytevåpen. Det er voldsforbrytere som er mistenkt, siktet eller domfelt for å ha begått drap, drapsforsøk eller særlig farlige voldshandlinger, eller forbrytere som anses særlig farlig for rikets sikkerhet. I tillegg gjelder regelen ved pågrepelse av personer som av andre grunner er særlig farlige for menneskers liv og helse.

4.7.1 Påkrevd

Formålet med regelen er ikke at politiet skal pågripe kriminelle effektivt, selv om det kan være et resultat. Hensikten er å gi politiet en rett til å bruke skytevåpen i en form for preventivt nødverge der dette vurderes forholdsmessig opp mot den potensielle fare som gjerningsmannen representerer dersom han unndrar seg pågrepelse. Denne faren skal selvsagt være svært alvorlig og reell for å hjemle at politiet bruker et slikt maktmiddel mot gjerningsmannen. Dersom en innbruddstyv rømmer fra politiet vil det være en sannsynlighet for at han kan begå nye innbrudd. Et lovbrudd på dette nivået gir ikke politiet rett til å benytte skytevåpen for å stanse innbruddstyven. Det er ille at han kan begå et nytt tyveri, men den risikoen er det praksis for å akseptere. Kanskje politiet klarer å pågripe vedkommende neste gang.

Hensikten med vpi. § 19, 2. ledd bokstav b er å gi politiet rettsgrunnlag for å bruke skytevåpen mot den type gjerningsmenn som samfunnet ikke tør å gi en sjanse til.

I kommentaren til vpi. § 19, 2. ledd bokstav b står det at regelen må sees i sammenheng med vpi. § 10, om adgang til bevæpning før farlige oppdrag som nevnt over. Dette vil sikre at politiet undersøker nøye hva slags gjerningsmann de vil stå overfor og hvilken risiko han representerer.

4.7.2 Mistenkt, siktet eller domfelt

Dersom politiet skal kunne skyte gjerningsmannen for å pågripe eller stanse ham, må de for det først være sikre på at de jager rett gjerningsmann og deretter være sikre på at han representerer en tilstrekkelig stor risiko dersom han unnslipper. Det er et krav at slike påstander om gjerningsmannen bygger på så sikre opplysninger som mulig. Det vil si at de med rimelighet ikke skal kunne trekkes i tvil. Påstår for eksempel politiet at gjerningsmannen er en voldsforbryter, er det ikke nok å bygge denne påstanden på antagelser og spekulasjoner. Grunnlaget for et slikt strengt krav til informasjon, ligger i hensynet til gjerningsmannens rettsikkerhet og sikkerheten til samfunnet for øvrig.

I mange typer oppdrag der gjerningsmannen er bevæpnet eller farlig av andre grunner, vil det være en hypotetisk mulighet for at han kan skade noen dersom han ikke blir pågrepet øyeblikkelig. En kan tenke seg at politiet ser en væpnet gjerningsmann løpe vekk fra en bank etter et ran. I en slik situasjon kan det være en mulighet for at gjerningsmannen kan stoppe i nærmeste barnehage og ta barna som gisler dersom han føler at politiet er i ferd med å fange ham. En slik hypotetisk fare er i utgangspunktet ikke tilstrekkelig grunnlag for en øyeblikkelig pågripelse.

Det må likevel tas hensyn til at politiet har en svært vanskelig oppgave når de skal vurdere sannsynligheten av gjerningsmannen vil være til fare for andres liv og helse dersom han unnslipper.

Hva som regnes som sikre opplysninger kan varierer fra sak til sak. Det kan legges vekt på at gjerningsmannen tidligere er domfelt for lignende forhold. Politiets tidligere erfaringer med gjerningsmannen kan også være relevante. Slike opplysninger skal være tilstrekkelig dokumentert. Det vil si at de er skrevet ned på en detaljert måte eller at vedkommende politimann som erfarte gjerningsmannen er tilgjengelig. Således kan han utdype de påstandene han fremmer. Opplysninger fra vitner utenfor politiet må normalt underbygges av andre sikre opplysninger for å være tilstrekkelige. Dette kommer av at slike vitner normalt har en annen forutsetning for å vurdere sine påstander enn polititjenestemenn som har dette som profesjon.

I forbindelse med væpnede oppdrag kan belastningene på polititjenestemennene bli store. Dette kan påvirke politiets evne til å vurdere objektivt. Dersom politiet ikke forholder seg profesjonelt, kan de under slike oppdrag lett skape et bilde av at gjerningsmannen representerer en større trussel enn han i virkeligheten gjør. Dette er en menneskelig måte å vurdere en motstander på. Det sikrer at man er best mulig forberedt dersom en konfrontasjon med vedkommende oppstår. Dette er et viktig argument for at det fortløpende under oppdrag skal stilles krav til innkommende informasjon.

4.7.3 Drap eller andre grove voldshandlinger

Voldsforbrytere er en av typene kriminelle det kan være grunnlag for at politiet bør pågripe øyeblikkelig. Det er ikke et krav at gjerningsmannen skal ha utført slike voldshandlinger tidligere. Det er tilstrekkelig at han er mistenkt eller siktet for slike, jfr. vpi. § 19, 2. ledd bokstav b. Også forsøk på voldshandlinger kan være kvalifiserende. Således spenner denne regelen forholdsvis bredt. Regelen er ment å ramme kvalifiserte voldsforbrytere, hvilket er naturlig siden denne regelen kan åpne for at politiet skyter gjerningsmannen. I kommentaren til vpi. §

19, 2. ledd bokstav b står det at drap, jfr. strl. § 233, kan være en slik forbrytelse. Legemsfornærmelse og - beskadigelse, jfr. strl. §§ 228 og 229, vil normalt ikke være tilstrekkelig. Unntak i forhold til sistnevnte, kan være aktuelt dersom disse er utført med skytevåpen eller annet særlig farlig redskap. Et viktig poeng i denne sammenheng er at det skal foreligge fare for gjentagelse. I Rt-1990-221 vurderte førstvoterende det slik at to knyttneveslag som gjerningsmannen tildelte fornærmede måtte ses på som en meget alvorlig voldsanvendelse. Dette kan være en korrekt betegnelse i enkelte situasjoner da flere drap har blitt begått med knyttneveslag. Likevel er det grunn til å tro at nedre grense for å bruke skytevåpen for stanse gjerningsmannen i de aller fleste tenkelig tilfeller ligger noe høyere.

4.7.4 Forbrytere som er særlig farlige for rikets sikkerhet

Kommentaren til vpi. § 19, 2 ledd bokstav b konkretiserer hva slags type gjerningsmenn som kan være til fare for rikets sikkerhet. Der står det at formålet med dette alternativet er stanse gjerningsmenn som kan være til fare for rikets sikkerhet, jfr. strl. §§ 83, 84, 86, 90, 94, 98 - 101 og lov 22 mai 1902 nr 13 (Militær Straffelov) § 80. Det fremgår av ordlyden at den ikke er utfyllende. Alternativet kan således favne videre enn de tilfeller som er eksplisitt nevnt i bestemmelsen.

Et tungtveiende moment i beslutningen om å bruke skytevåpen i slike tilfeller, vil være om gjerningsmannen ved å unndra seg kan røpe opplysninger av vital betydning for rikets sikkerhet til fremmed stad. Eksempelet bygger på et nødrettsprinsipp, jfr. strl. § 47. Godet som står i ferd med å tapes helt eller delvis, er i denne sammenheng vital informasjon. Godet kan være tapt så snart oppdragsgiverlandet har mottatt informasjonen (Ståle Eskeland 2000:229).

Slik verdenssamfunnet har utviklet seg de siste 10 årene er det naturlig å tolke dette alternativet utvidende med tanke på hvem som kan være mottager av vitale opplysninger. Det kan være like stor fare forbundet med at enkelte typer organisasjoner mottar vitale opplysninger som at andre stater mottar slike. Det

ser ut til at noen terrororganisasjoner er nærmest statsløse. De opererer og aksjonerer stedlig der det er rammebetingelser for det.

4.7.5 Av andre grunner er til fare for menneskers liv og helse

Dette er en "sekkebestemmelsen" som kan omfatte gjerningsmenn av svært forskjellig karakter. Det kan være forbrytere som med forsett ønsker å utføre alvorlige handlinger som er til fare for andres liv eller helse. Slike forbrytere kan for eksempel være terrorister som vil forurense en drikkevannskilde eller en sint bonde som forsøker å sprengre den lokale demningen.

Alternativet omfatter også sinnssyke mennesker som kan være til fare for andre menneskers liv og helse uten å utvise objektiv skyld.

4.7.6 Øyeblikkelig pågrepelse

Det er ikke nok at politiet har sikre opplysninger om at gjerningsmannen er en slik person som nevnt over, for å kunne pågripe ham øyeblikkelig. I tillegg skal det foreligge et sterkt behov for en slik pågrepelse. Et slikt behov kan være preventivt begrunnet. Da er begrunnelsen å beskytte liv, helse eller andre goder. På bakgrunn av opplysninger i saken må det for at dette grunnlaget skal komme til anvendelse foreligge en sannsynlighetsovervekt om at gjerningsmannen representerer en reell trussel mot disse verdiene dersom han ikke blir pågrepet.

Det er vanskelig å vurdere hvilken trussel gjerningsmannen representerer og om det er grunnlag for en øyeblikkelig pågrepelse av ham. Spesielt kommer dette til syne i væpnede oppdrag der konsekvensene av en konklusjon i den ene eller andre retningen kan få stor betydning. En øyeblikkelig pågrepelse i denne sammenheng kan bety at gjerningsmannen blir skutt og drept. Konsekvensene dersom gjerningsmannen ikke blir pågrepet kan også bli fatale.

Sannsynlighetsvurderingen for hvilken risiko gjerningsmannen representerer gjøres vanligvis fortløpende under et oppdrag. Da vil politiet kunne vurdere de handlinger gjerningsmannen foretar seg, samt innhente informasjon om gjerningsmannen gjennom etterforskning. Dersom denne informasjonen danner en sannsynlighetsovervekt for at gjerningsmannen representerer en alvorlig risiko, vil det være grunnlag for å pågripe ham øyeblikkelig. Med sannsynlighetsovervekt menes det i denne sammenheng at det være utenfor enhver rimelig tvil, slik dette uttrykket er bruk i strafferetten. Eksempelvis kan det være en psykotisk mann som skyter og dreper en person i nærheten av en barnehage. Politiet hører gjerningsmannen rope: "de neste som skal dø er barna". Så ser de at gjerningsmannen går i retning av barnehagen med hevet våpen.

En viktig kilde til å vurdere behovet for en øyeblikkelig pågripelse er gjerningsmannens historikk. Et eksempel kan være at politiet jager en seriemorder. Gjerningsmannen har drept flere mennesker, og hver gang har han klart å unndra seg pågripelse. Her vil gjerningsmannens historikk alene være et sterkt argument for at han må pågripes øyeblikkelig.

Den svenske våpeninstruksen, Kungörelse (1969:84) om använding av skjutvapen i polistjänsten, er mer detaljert med tanke på hva slags forbrytelser som kvalifiserer til at politiet kan bruke skytevåpen for å stanse gjerningsmannen. Der er blant annet grove narkotikaforbrytelser nevnt. Det betyr at det i Sverige kan være mulig å begrunne en øyeblikkelig pågripelse av etterforskningsmessige hensyn. Eksempelvis kan et slikt hensyn være et behov for å fastslå gjerningsmannens identitet. Ordlyden i den norske våpeninstruksen utelukker heller ikke pågripelser med hjemmel i slike hensyn.

Problemstillingen er interessant med tanke på de svært alvorlige grove ranene Norge har hatt den siste tiden. Her kan blant annet nevnes det nylige ranet i Stavanger der en tellesentral ble ranet og en politimann skutt. Selvsagt kan bruk av skytevåpen under pågripelse av disse vurderes opp mot nødvergealternativet som nevnt over. Samtidig er det naturlig å stille spørsmål

ved om det i slike saker også kan være mulig å begrunne en øyeblikkelig pågripelse av etterforskningsmessige hensyn.

Dette kan illustreres med et eksempel der politiet er på jakt etter slike ranere. De er tungt bevæpnede og begår gjentatte grove ran. Denne typen gjerningsmenn har det vist seg svært vanskelig å stanse. De skyter mot alle som forsøker å stanse dem. Så lenge de får fritt leide med utbyttet sitt, er de ikke til fare for andre. Politiets problem er at de ikke klarer å stanse eller å identifisere gjerningsmennene. Selv etter flere ran har politiet ikke kommet nærmere. Den eneste ledetråd politiet har er gjerningsmennenes modus. De kjører for eksempel en bestemt type biler under ranene og de bruker samme handlingsmønster fra gang til gang. Politiet kan således med stor sikkerhet fastslå at dette dreier seg om en gruppe gjerningsmenn. Gjerningsmennene er svært profesjonelle og etterlater ikke fellende spor. Innad er gjerningsmennene disiplinerte og røper ikke sin virksomhet for omgivelsene.

Helt tilfeldig fatter politiet mistanke om at et nytt ran er på gang. De ser biler som gjerningsmennene er kjent for å bruke kjøre inn foran en bank. Gjerningsmennene går maskerte inn i banken. Spørsmålet blir så om politiet kan bruke skytevåpen for å identifisere og pågripe gjerningsmennene øyeblikkelig.

Det er vanskelig å konkludere ut fra et slikt kort eksempel. Likevel taler gode grunner for en øyeblikkelig pågripelse. Det er politiets oppgave å fange slike gjerningsmenn. Mislykkes politiet denne gangen vil gjerningsmennene etter all sannsynlighet begå nye grove ran. Deres modus representerer en enorm risiko for at politiet og utenforstående kan bli skadet i forbindelse med disse ranene.

Det må selvsagt stilles spørsmål ved om det er forsvarlig at politiet prøver å pågripe gjerningsmennene på et slikt tidspunkt. Det er risiko forbundet med en konfrontasjon og isolert sett er det ikke hjemmel for å bruke skytevåpen for å redde ransutbytte.

Det kan vurderes dit hen at vpi. § 19 2. ledd b, jfr. pl. § 6 kan komme til anvendelse i slike svært spesielle og ekstraordinære tilfeller som nevnt over. Det hele beror på om det foreligger tilstrekkelig fakta i saken, til at disse representerer en tilstrekkelig interesseovervekt for at gjerningsmennene må pågripes øyeblikkelig.

Typiske oppdrag som klart faller inn under vpi. § 19, 2. ledd bokstav b er oppdrag der politiet vet mye om gjerningsmannen, og utviklingen av oppdraget overbeviser politiet om at det er særdeles tungtveiende grunner for å stanse eller pågripe ham. I slike saker hender det at stedlig politimester som øverste leder for oppdraget, gir forhåndsordre om at gjerningsmannen skal stanses dersom han forsøker å flykte. Dette kan i siste instans bety og skyte vedkommende.

Et eksempel på en slik pågripelse fant sted på Kråkmofjellet i 1996. Der hadde politiet spanet på at to gjerningsmenn forberedte seg på å rane en pengetransport. Da pengetransporten skulle gå, hadde politiet byttet plass med de vanlig ansatte på pengetransporten. Gjerningsmennene iverksatte planen om å rane pengetransporten og ble overrasket av politiet. Under pågripelsen forsøkte den ene av gjerningsmennene å løpe vekk fra politiet. Han ble da skutt i beinet og pågrepet. Politiet vurderte dette som nødvendig, siden gjerningsmannen ble ansett for å være til fare for andres liv og helse. Det var påkrevd med en umiddelbar pågripelse. Sefo etterforsket saken og konkluderte enstemmig med at politiets handlemåte ikke kunne karakteriseres som "straffbar, rettstridig eller ulovlig". Saken ble så henlagt som intet straffbart forhold.

4.8 Vpi. § 19, 2. ledd bokstav c

Målsetningen i vpi. § 19, 2. ledd bokstav c er å avverge akutt fare dersom dette er påkrevd for å hindre en alvorlig trussel mot særlig viktige samfunnsinteresser eller for å stanse vesentlig skade på utenlandsk eiendom.

4.8.1 Påkrevd

Dersom bruk av skytevåpen skal være påkrevd i denne sammenhengen, skal bruken vurderes forholdsmessig opp mot konsekvensene av at utenlandsk eiendom eller viktige samfunnsinteresser kan bli vesentlig skadet. Her er det naturlig å støtte seg til prinsippene i strl. § 47 hvor det legges opp til en tilsvarende avveining mellom mål og middel. Nødrettsregelen krever at det som skal reddes, skal ha en "særdeles betydelig" interesseovervekt, sett opp mot det som kan ofres. Dette kravet er blitt tolket svært strengt av domstolene.

Terskelen for straffefritt å avverge fare i nødrett er betydelig høyere enn terskelen for straffefritt å avverge rettstridige angrep i nødverge. Det er ikke avgjørende for retten til nødrett hvem som har skapt nødsituasjonen, men det er mulig at det stilles større krav til interesseovervekt for å redde seg ut.

Rent språklig gir dette alternativet åpning for å beskytte rene materielle verdier uten av liv er truet. Dette reiser en svært vanskelig problemstilling. Den potensielle skaden på et materielt rettsgode må måles opp mot hva et liv er verdt. Et enkelt eksempel kan illustrere dilemmaet. Dersom en person har stjålet en bil vil det for de fleste fremstå som åpenbart uforholdsmessig å stoppe vedkommende med skytevåpen. Vurderingen blir vanskeligere dersom en person har tatt kontroll over et oljetankskip og minert dette. Han truer med å sprengte skipet dersom han ikke oppnår det han ønsker. Skipet vil synke og all oljen i tankene lekke ut. Store verdier vil gå tapt og oljen vil kanskje påføre landskapet en økologisk krise. Spørsmålet er om det nå vil være tilstrekkelig interesseovervekt til å bruke skytevåpen? En slik grense vil alltid være uklar og forandre seg i takt med samfunnet. Det finnes ikke rettspraksis som definerer den grensedragning det legges opp til i vpi. § 19, 2. ledd bokstav c.

Et mulig spørsmål er om EMK, art. 2 kan stride mot vpi. § 19, 2. ledd bokstav c. EMK, art. 2, lyder som følger:

1. *Retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Ingen må med hensikt bli berøvet livet unntatt ved fullbyrdelse av en dom avsagt av en domstol etter å være funnet skyldig i en forbrytelse som loven bestemmer denne straff for.*
2. *Berøvelse av liv skal ikke anses å være skjedd i strid med denne artikkel når den er en følge av en bruk av makt som ikke går lenger enn absolutt nødvendig:*
 - a. *for å forsvare en person mot ulovlig vold;*
 - b. *for å foreta en lovlig pågrepelse eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring i å flykte;*
 - c. *å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte.*

Ut fra ordlyden i EMK art. 2 gis det ikke åpning for til å ta liv utelukkende for å redde fast eiendom alene. I så fall må en slik åpning tolkes inn i EMK art. 2 bokstav c. Rekkevidden av denne regelen er ikke konkretisert i internasjonale domstoler. I norske domstoler er det heller ikke diskutert om det foreligger en motstrid mellom reglene. Kort kan det likevel konstateres at det internasjonalt har utviklet seg en større vilje til å beskytte materielle goder etter terrorangrepet i USA den 11. september og i den påfølgende kampen mot terror. Det er grunn til å anta at dette blir lagt vekt på dersom spørsmålet prøves for retten.

4.8.2 Hindre

Kommentaren til vpi. § 19, 2. ledd bokstav c presiserer at alternativet gir hjemmel for bruk av skytevåpen dersom ukontrollerbare menneskemengder retter en overhengende og massiv trussel mot viktige samfunnsinteresser. Skytevåpen er kun ment brukt til å spre en menneskemengde som utad opptrer som en enhet. Menneskemengden skal tilkjenne at den planmessig og metodisk går inn for å rette vesentlig skade på viktige samfunnsinteresser. Det er et krav om at politiet helt klart skal ha mistet kontrollen over menneskemengden og at oppløpet skaper akutt fare for person eller eiendom som det er knyttet vesentlig samfunnsinteresser til.

Politiets oppfatning av begrepet "å spre menneskemengden", er primært ikke skudd direkte mot mennesker. Der er forståelsen av uttrykket å avfyre

varselskudd for å skremme angriperne. Det må nevnes at denne forståelsen som utgangspunkt vil stride mot vpi. § 20, 2. ledd, der det er presisert at varselskudd kun kan benyttes der det forligger hjemmel for å bruke skytevåpen.

4.8.3 Vesentlig skade

I begrepet "vesentlig skade" siktes det åpenbart til svært alvorlig skadeverk siden det i ytterste konsekvens skal kunne hjemle bruk av skytevåpen. Språklig er det naturlig å tolke uttrykket som en skade som helt eller delvis ødelegger objektet eller dets funksjon. Det er viktig å skille mellom objekt og funksjon, avhenging av hva som beskyttes. Dersom et vitalt objekt ødelegges totalt vil dets funksjon sannsynligvis skades i samme hendelse. Likevel er det forskjell på hvor enkelt man kan oppta den samme funksjonen i et annet objekt. Dersom dette er mulig på en rimelig måte, er det et argument for at det kan være uforholdsmessig å beskytte et slikt objektet med bruk av skytevåpen.

4.8.4 Utenlandsk eiendom og vesentlige samfunnsinteresser

Utenlandsk eiendom, betyr først og fremst ambassader og ambassadørboliger.

Viktige samfunnsinteresser kan i denne sammenheng være vitale offentlige bygninger som for eksempel slottet, stortinget, regjeringsbygget, departementer, politistasjoner, vannverk, oljeinstallasjoner med flere.

5 Straffrihetsreglen i straffeloven

5.1 Forholdet mellom politiloven og strl. §§ 47 og 48

Da den nye politiloven ble vedtatt oppstod det flere sentrale spørsmål i forhold til strl. §§ 47 og 48 som tidligere var politiets hjemmel for bruk av skytevåpen. En problemstilling var om politiet fremdeles kunne påberope seg vern i disse reglene etter at de hadde fått sin egen særlov. Dette kunne ha betydning dersom disse straffrihetsreglene gav større handlefrihet opp mot bruk av makt enn det er gitt i politiloven.

Når det gjelder forholdet mellom de to lovene, er det mest logiske å tolke politilovens rammer som snevrere enn straffelovens. Polititjenestemenn gjør feil i tjenesten i likhet med folk flest. Det kan være at de overskrider politilovens rammer for bruk av makt eller at de utfører inngrep uten å ha hjemmel for det. Selvsagt kan man si at det er innlagt et fornuftig spillerom i politiloven, slik at det ikke er behov for andre regler i denne sammenheng. Det vil bli ulogisk. Normen i pl. § 6 bør være på linje med det som er korrekt og ønskelig politiatferd. Det vil si den samme grensen som kalles tilbørlig atferd i strl. § 48, 2. ledd. Handling utover denne grensen må vurderes konkret for å fastslå om den er straffbar. Det vil den være dersom politiet har utvist straffeskyld eller handlet grovt uaktsomt. Slik atferd vil være på linje med uttrykket "ubetinget utilbørlig", jfr. strl. § 48, 2. ledd, som er grensen for straffbarhet i nødverge.

Hvorvidt det skal være gap mellom nødvendig bruk av makt etter pl. § 6 og utilbørlig atferd, jfr. strl. § 48, 2. ledd må vurderes i lys av det enkelte oppdrag. I en ren nødvergesituasjon der politiet beskytter eget liv med skytevåpen vil nok rammene være forholdsvis like. I slike situasjoner må det være åpning for å

forsvare seg med de midler man har til rådighet for å redde liv og helse. I andre mindre alvorlige sammenhenger bør det være et større gap.

Et slikt syn er det gitt uttrykk for i Rt-1995-1195. Der var to polititjenestemenn tiltalt etter strl. § 325, 1. ledd nr 3 om utilbørlig opptreden mot noen under utførelse av offentlig tjeneste. Grunnlaget var at politiet hadde plukket opp en beruset gjerningsmann som lå og sov i en trappoppgang. Han ble kjørt et lite stykke vekk fra oppgangen for ikke å legge seg til på nytt. Gjerningsmannen ønsket ikke å bli satt av på dette stedet. Han ble deretter på en utilbørlig måte kjørt videre til Hammeren i Maridalen. Dette er et relativt øde sted som ligger flere kilometer utenfor Oslo sentrum. Der ble han satt av mot sin vilje. På en utilbørlig måte ble han forlatt til tross for at han var beruset og/eller i kraftig bakrus. Været var kaldt og surt. Gjerningsmannen hadde ingen tilknytning til Maridalen og ønsket selv å bli kjørt til politihuset eller tilbake til Oslo sentrum. Polititjenestemennene ble frifunnet og argumentasjonen til førstvoterende er tydelig:

I den konkrete vurderingen legger jeg vekt på at det her ikke gjelder en type tiltak som politiet generelt er avskåret fra å bruke. En viss bortkjøring kan godtas; spørsmålet er hvor langt og til hva slags sted bortkjøringen kan skje, og feilen ligger i det skjønnet politimennene har utøvd.

Det er riktignok en del av politifolks arbeid å mestre vanskelige situasjoner på stedet, og klarer de det ikke, er det en mangel ved deres utførelse av arbeidet. Men det må - for politifolk som for andre tjenestemenn - være et spillerom før man konstaterer at dårlig utførelse av arbeidet representerer en straffbar handling.

Det er naturlig at straffrihetsreglene fungerer som sikkerhetsventiler og fanger opp handlinger det ikke er unaturlig å åpne for med hjemmel i politiloven. Handlinger det samtidig vil være feil å gjøre straffbare

Med et slikt spenn mellom politiloven og straffeloven, betyr det at en politimann i lys av sitt yrke er pålagt å ta en "yrkesrisiko" dersom han ikke kan bruke

straffrihetsreglene fullt ut. Mye taler for at politiet har fullt vern i straffeloven. Å være ekskludert fra disse reglene på grunn av yrket er svært tyngende. Dette burde kommet til uttrykk direkte i straffeloven eller politiloven, hvilket det ikke gjør. Forarbeidene til de to lovene er tause i dette spørsmålet. Det finnes ikke rettspraksis som ekskluderer politiet fra å benytte straffrihetsreglene. En kan således konkludere med at politiet har fullt vern i straffrihetsreglene.

5.2 Strl §§ 47 og 48 som selvstendig hjemmelsgrunnlag

Fra tid til annen dukker det opp situasjoner der politiet ønsker å utføre tjenestehandlinger uten å finne hjemmel for slike. I slike sammenhenger har det blitt stilt spørsmål ved om politiet, i mangel av andre rettsgrunnlag, kan benytte skytevåpen med hjemmel i strl. §§ 47 eller 48. Problematikken er drøftet i rettsteori opp mot straffeprosessuelle inngrep som ransaking og telefonavlytning. I den debatten har det vært hevdet at straffeprosessloven må være uttømmende siden det er snakk om så vidt inngripende tiltak.

I Treholt-saken ble det foretatt ulovlig ransaking med hjemmel i straffrihetsreglene. Dette ble ikke prøvet i domstolene.

Opp mot politiets adgang til å bruke skytevåpen er denne juridiske problemstilling vanskelig, siden inngrepet kan få stå store konsekvenser for den det rammer. Det vil være en klar svekkelse av borgernes rettssikkerhet dersom det blir åpnet for å hjemle slike inngrep i straffeloven §§ 47 og 48 på linje med politiloven. Samtidig kan det oppstå situasjoner der det er svært tungtveiende interesser som er truet. Da vil det kunne oppstå et ekstraordinært behov for å at politiet griper inn. I disse helt spesielle situasjonene bør straffeloven kunne være et hjemmelsgrunnlag. I praksis vil det bety at grensen for hva som er ønskelig og korrekt tjenesteutøvelse strekkes helt opp til grensen for straffbarhet. Da vil det ikke være et handlingsrom mellom politiloven og strl. §§ 47 og 48 som er unnskyldelig slik som beskrevet i kap. 5.1. Det finnes ikke rettspraksis som avklarer dette spørsmålet.

5.3 Skjæringspunktet mellom pl. § 6 og strl. §§ 47 og 48

Det er et skjæringspunkt mellom politiloven og straffeloven hvor det må vurderes hvilke regelsett som kommer til anvendelse. Det kan være situasjoner der politiets tjenestehandling får et så sterk sivilt preg at det ikke lenger blir naturlig å bedømme handlingen i lys av politiloven. En slik regelkonflikt kan for eksempel oppstå dersom en politimann griper inn i en situasjon utenfor ordinær tjeneste med privat skytevåpen. I denne avhandlingen avgrenses det mot denne problemstillingen.

5.4 Overskridelse av rammene for lovlig bruk av makt

Strl. § 48, 4. ledd åpner for at det i enkelte situasjoner kan være straffefritt å overskride rammene for bruk av makt i forsvar. Et slikt element finnes ikke i pl. § 6. Emnet er svært vanskelig og Straffelovskommisjonen foreslo i NOU 1992:23 Ny straffelov – alminnelige bestemmelser å endre straffeloven § 48, 4. ledd (overskridelse av nødverge) slik at det i fremtiden blir opp til dommerens skjønn å avgjøre om gjerningsmannen kan gå straffri på dette grunnlaget.

Strl. § 48, 4. ledd lyder som følger:

Har nogen overskredet Grænserne for Nødverge, er han dog straffri, hvis Overskridelsen alene har fundet Sted paa Grund af en ved Angrebet fremkaldt Sindsbevægelse eller Bestyrtelse.

Rent språklig betyr det at det i spesielle situasjoner kan være rom for at politiet straffefritt kan overskride rammene for nødvendig bruk av makt under lovlige pågripelser. Dette avhenger av at den spesielle situasjonen har frembrakt "sindsbevægelse eller bestyrtelse" hos politiet. Dette skulle bety av det på ett eller annet tidspunkt er rom for å miste selvbeherskelsen dersom situasjonen blir for ekstrem. Problemstillingen har ikke vært relevant i situasjoner der politiet har brukt skytevåpen. Dersom det i det hele tatt er mulig, må en slik situasjon være helt ekstraordinær. I slike saker må det som nevnt tidligere i kap. 4.3.3.1,

tas hensyn til at politiet har et skjerpet krav til selvbeherskelse. Dette utelukker likevel ikke at regelen kan komme til anvendelse også i væpnet oppdrag.

5.5 Preventivt nødverge

I strafferetten har det de siste årene utviklet seg en lære om preventivt nødverge (Jarl Borgvin Dørre 1988). Ut fra denne læren kan det se ut som om det kan være åpning for å forsvare seg i nødverge, jfr. strl. § 48, på et tidligere tidspunkt enn det er åpning for etter vpi. § 19, jfr. pl. § 6. I forhold til væpnede oppdrag har det vært et kriterium for å bruke skytevåpen, at trusselen er svært aktuell. Dette er et krav i vpi. § 19 og har gjenspeilet seg i politiets praksis ved at skytevåpen er brukt som en siste utvei.

Det vanskelig å forestille seg situasjoner der politiet skulle ha behov for å handle i preventivt nødverge slik det har vært gjort i private saker. Spørsmålet kan likevel være interessant opp mot noen spesielle politioppdrag. Dette illustreres i eksempelet nedenfor.

Her er trusselbildet slik at det i øyeblikket ikke er grunnlag for å bruke skytevåpen mot gjerningsmannen. Likevel er politiet er i ferd med å miste kontrollen med utviklingen av oppdraget. Gjerningsmannen har tatt sin forhatte ekskone som gissel. Han har gitt uttrykk for at han skal ta livet av henne. Gjerningsmannen flykter med gisselet sitt i båt og politiet følger etter på sikker avstand. Politiet ser at gjerningsmannen sitter og styrer båten på brua. Gisselet er ute av syne under dekk. I denne tilsynelatende rolige settingen oppdager politiet at de er i ferd med å gå tom for bensin. Det er ikke mulig å få bistand. Politiet må vurdere om de skal stanse gjerningsmannen med skytevåpen. Alternativt vil gjerningsmannen unnsnippe og gisselets fremtid er overlatt til gjerningsmannen.

Dersom det skal være hjemmel for å bruke skytevåpen i denne situasjonen må det begrunnes med et preventiv nødverge for å pågripe gjerningsmannen og redde gisselet, jfr. vpi. § 19, 1. og 2. ledd bokstav b, jfr. pl. § 6. Alternativt kan

man tolke situasjonen slik at kriteriene for vanlig nødverge er oppfylt, jfr. vpi. § 19, 1. og 2, ledd bokstav a, jfr. pl. § 6. Da med begrunnelse i at dette er siste sjanse for å redde gisselets liv. Usikkerheten ved å la gjerningsmannen unnsnippe blir for stor. Ordlyden i politiloven og våpeninstruksen utelukker ikke en slik tolkning. Tradisjonelt har kravet til aktualitet som nevnt i kap. 4.6.4 blitt tolket svært strengt. Det har vært et krav for å bruke skytevåpen at gjerningsmannens trussel skal være knyttet tett opp mot fullbyrdelsestidspunktet. Hvorvidt denne grensen kan tøyes har det ikke blitt tatt stilling til i domstolene. Gode grunner taler likevel for en slik mulighet såfremt en markert siste sjanse til nødverge kommer til syne i et oppdrag.

5.6 Faktisk villfarelse

Ved senere bedømmelse av politiets maktbruk er det tjenestemannens vurderinger på handlingstidspunktet som legges til grunn. På dette tidspunktet er det politiets subjektive opplevelse av situasjonen som er relevant, og ikke de faktiske forhold. Strl. § 42 om faktisk villfarelse gjelder fullt ut også i skarpe oppdrag. Dersom politiet vurderer situasjonen feil kan de således ikke straffes, såfremt vurderingen deres er forsvarlig, jfr. Rt-1977-1327 og Rt-1961-281. Er politiets vurdering uaktsom, kan de stilles til straffansvar dersom de har handlet ulovlig, jfr. Rt-1993-1197.

6 Bruk av skytevåpen i væpnede oppdrag

6.1 Innledning

Vpi. § 20 regulerer hvordan en politimann skal forholde seg i praksis under væpnede oppdrag. Regelen kan sees på som en ønsket mal for utviklingen av et oppdrag der politiet bruker skytevåpen. Teksten er utformet skjønnsmessig og det er opp til den enkelte politimann under et oppdrag å vurdere om omstendighetene tillater at regelen blir fulgt. Regelen bygger på et prinsipp om at det i væpnede oppdrag skal foregå en gradvis eskalering. Den som trues skal ha mulighet til å overgi seg under hele prosessen fra politiet tilkjenner at de er der, opplyser at de er bevæpnet, truer med å bruke våpen, avfyrrer varselskudd og til sist skyter rettet skudd.

Under hele hendelsesforløpet kan politiet fravike malen dersom omstendighetene tvinger dem til det. Det er således rom for at politiet hele tiden fritt velger den løsningen de mener er optimal ut fra prinsippene om nødvendig og forsvarlig maktbruk. Politiet kan med andre ord utelate og tilkjenne seg, eller å skyte varselskudd dersom de vurderer det mest hensiktsmessige å skyte rettet skudd direkte. Da med overbevisning om at situasjonen er helt særegen og unntaksvis slik at den krever en umiddelbar bruk av skytevåpen. For å vurdere om en situasjon er særegen og unntaksvis, skal det legges vekt på gjerningsmannens tilstand, stedets beskaffenhet, tidsaspektet, fare for omgivelsene og lignende slik som beskrevet under kap. 4.3.3.

6.1.1 Planlegging

Før politiet gjør bruk av skytevåpen, må de ta hensyn til de farer eller skader de utsetter gjerningsmannen og utenforstående for, jfr. vpi. § 20, 1. ledd.

Underforstått ligger det i dette et krav om at politiet skal planlegge væpnede oppdrag så nøye som mulig. Dette henger sammen med kravene til nødvendig og forsvarlig bruk av makt som er omtalt i kap. 4.3.2 og 4.3.3. På den måten sikres muligheten for et best mulig resultat. Samtidig er det et poeng at planleggingsfasen går inn som en del av helhetsvurderingen, ved senere bedømmelse av et væpnet oppdrag. I Oslo byretts sak 94-5835 M/60 uttalte retten at de frifant tiltalte (politimann) ut fra en helhetsbedømmelse som var forankret i planleggingsfasen og gjennomføringen av aksjonen.

6.1.2 Tilkjennegi seg

Dersom det er mulig skal politiet tilkjennegi at de er politi og at de er bevæpnet, jfr. vpi. § 20, 1. ledd. Det er flere grunner til dette. De fleste gjerningsmenn har respekt for politiet, og stopper sin virksomhet når de blir klar over at politiet er tilstedet. Det er ikke lov å forsvare seg i nødverge, jfr. strl. § 48 mot politiet, siden gjerningsmannen ikke blir utsatt for et "rettstridig angrep".

Tilkjennegivelse kan være svært viktig i enkelte miljøer der gjerningsmannen har grunn til å tro at andre enn politiet vil forsøke å ta ham. På den måten unngås det misforståelser som kan føre til unødvendig maktbruk.

Politiet et vern i sin funksjon av å være lovens håndhever, jfr. strl. §§ 127 og 326. Vold mot offentlige tjenestemenn er alvorlig kriminalitet med høye strafferammer. Dette er allment kjent og virker preventivt mot at gjerningsmenn bruker vold mot politiet.

I enkelte oppdrag kan politiet ha store fordeler av å ikke å tilkjennegi seg. Da kan de dra nytte av et overraskelsesmoment når de slår til. Dette kan øke sikkerheten til tjenestemennene, tredjeperson og gjerningsmannen ved at

politiet kan overrumple ham før han rekker å forsvare seg. Det finnes mange eksempler som taler for å kunne fravike kravet om å tilkjenne seg. Et tydelig eksempel fant sted under et ran av Postterminalen i Oslo sentrum i begynnelsen av 2004. Det var flere tungt bevæpnede gjerningsmenn og politiet kom til stedet mens ranet pågikk. Politiet tilkjennegav seg med det resultat at gjerningsmennene startet å skyte mot politiet med automatgevær. I dette området var det stor trafikk og mange mennesker og utrolig nok ble ingen skadet.

Over nevnte argumenter underbygger at det kan være vanskelig å fatte korrekt beslutning om å tilkjenne seg eller ikke.

6.1.3 Tydelig tilrop

Borgerne har en lydighetsplikt overfor politiet, fjr. pl. § 5. Plikten går så langt at gjerningsmannen til en viss grad er pliktig til å rette seg etter politiets ordre, selv om han vet at politiet gir et urettmessig pålegg. Det vil si at strl. § 48 ikke gjelder fullt ut for gjerningsmannen, ved forsvar mot ulovlige angrep fra offentlige tjenestemenn. Det fremgår av lovmotivene og er lagt til grunn i rettspraksis. Begrunnelsen er at en slik forståelse kan vanskeliggjøre den offentlige myndighetsutøvelse.

I skarpe oppdrag er gjerningsmannen ofte svært stresset. I en slik setting blir det ekstra viktig at gjerningsmannen får tydelige ordre fra politiet slik at han forstår hva de ønsker han skal gjøre. Dette forebygger at gjerningsmannen oppfører seg på en slik måte at farlige situasjoner oppstår. Klare ordre fra politiet kan eksempelvis være: "sitt i ro" eller "slipp våpenet". Gjør gjerningsmannen som politiet beordrer vil politiet forstå at han er samarbeidsvillig og at en pågripelse kan skje uten dramatikk. Motsatt gir det politiet signal om at gjerningsmannen kan ha forbrytersk vilje slik at de må være ekstra forsiktige under pågripelsen.

6.1.4 Varsel om at våpen vil bli brukt

Følger ikke gjerningsmannen pålegg fra politiet skal han få en advarsel om at våpen vil bli brukt dersom det er mulig. I en advarsel skal gjerningsmannen få vite følgende av å ikke etterkomme ordre fra politiet. Eksempelvis: ”Slipp våpenet eller vi skyter”. Advarselen ses på som en videre opptrapping av politiets maktbruk. Gjerningsmannen skal etter en advarsel ikke være i tvil om hva politiet vil og at de mener alvor.

6.1.5 Varselskudd

Med mindre omstendighetene tvinger politiet til å handle annerledes, skal de skyte et varselskudd før de skyter rettet skudd. I likhet med en advarsel, er et varselskudd en ytterligere bekreftelse for gjerningsmannen om at politiet mener alvor med sine pålegg. Et varselskudd er i realiteten et skudd politiet skyter i sikker retning, eksempelvis opp i luften. Det skal ikke skytes varselskudd dersom det ikke er grunnlag for å skyte rettet skutt mot gjerningsmannen, fjr. vpi. § 20, 2. ledd.

Dersom politiet beslutter å skyte et varselskudd, må de rette våpenet sitt vekk fra gjerningsmannen. Det innebærer at de må sikte seg inn på nytt dersom det etter varselskuddet blir nødvendig å skyte rettede skudd. For at politiet skal kunne gjøre dette på en trygg måte, må situasjonen være slik at de ikke mister initiativet og overtaket ved skyte varselskuddet. Et eksempel der det kan være egnet med varselskudd, kan være en pågripelsessituasjon der en væpnet gjerningsmann forsøker å løpe vekk fra politiet. Settingen må være slik at det er påkrevd å stanse ham. I rene nødsituasjoner der gjerningsmannen har skytevåpen rettet mot politiet eller andre, kan et varselskudd fort resultere i at gjerningsmannen får bestemme utfallet av situasjonen.

6.1.6 Rettet skudd

Blir politiet tvunget til å skyte mot gjerningsmannen, skal de gjøre dette på en så skånsom måte som mulig, jfr. vpi. § 16, 4. ledd. Det skal vurderes om det er tilstrekkelig å skyte mot bena, mot kroppen eller mot hodet.

Når skudd avfyres mot et menneske, er det ikke mulig å forutse skadefølgen. Et prosjektil kan i ytterste konsekvens drepe uansett hvor på kroppen det treffer. I kommentaren til vpi. § 16, står det at det bør tilsiktes å skyte på så kort hold som mulig og fortrinnsvis siktes mot bena. En slik vurdering må altså politiet gjøre opp mot risikoen et slikt mål innebærer. Kort avstand til gjerningsmannen gjør det tilsvarende lettere for ham og skyte mot politiet uten begrensninger. Bena til gjerningsmannen er fysisk mindre mål enn overkroppen og det gjør det vanskeligere å treffe. Erfaringsmessig viser det seg også at gjerningsmenn som er truffet i bena kan fungere som normalt lenge etter at de er truffet og således være en like stor trussel som før de ble skutt. Et eksempel på det fant sted under en pågripelse av en sinnsforsvirket person med AG-3 i 1986 (Sandel 1997). Politiet skjøt gjerningsmannen i låret uten synlig effekt under pågripelsen.

6.1.7 Bruk av våpen mot kjøretøy

Vpi. § 21 regulerer bruk av skytevåpen mot kjøretøy. Her innskrenkes politiets rett til å bruke skytevåpen mot gjerningsmenn som flykter i kjøretøy, båt eller luftfartøy. I disse tilfellene må skytevåpen kun benyttes mot kjøretøyet i ekstraordinære situasjoner. Situasjonene det siktes til er primært som nevnt i kap. 4.7, der det er påkrevd med en umiddelbar pågripelse. Kravet for bruk av skytevåpen er ytterligere skjerpet ved at det skal være ubetinget nødvendig å pågripe gjerningsmannen øyeblikkelig. Dette er logisk med tanke på usikkerheten som er knyttet til å avfyre skudd mot transportmidler. Skyter eksempelvis politiet mot en bil, vil det være uforutsigbart hvordan prosjektilet vil oppføre seg inne i bilen. Prosjektilet kan fort endre kulebane, med det resultat at noen av passasjerene blir skadet eller drept uhensiktsmessig. I kommentaren

til vpi. § 21 er en slik tanke kommet til uttrykk ved at det er spesifisert at skudd mot kjøretøy bare bør rettes mot hjul eller motor. Da med tanke på å gjøre kjøretøyet ubrukelig. Mot luftfartøy er det kun tillatt å benytte våpen for å hindre at dette starter. Dette er åpenbart av redsel for at flyet kan falle ned og skade noen, dersom det rettes skudd mot det i luften

6.2 Ansvar

Det er den enkelte politimann som bruker skytevåpen som alltid er ansvarlig for sine tjenestehandlinger, jfr. vpi. § 16, 1. ledd og pi. § 6 – 1, 3. ledd. Dette gjelder også når politimannen har handlet på ordre fra sine ledere. Under kommando er den enkelte politimann pålagt å vurdere selvstendig de ordre han blir gitt. Er ordren klart ulovlig forsvinner tjenesteplikten overfor leder, jfr. pi. § 6-1, 2. ledd.

7 Vurdering av lovverket

7.1 Innledning

Tankene i dette kapitlet er gjort på grunnlag av at jeg har jobbet i politiet i Oslo de siste 11 årene. I denne sammenheng har jeg måttet forholde meg til reglene som er omhandlet i avhandlingen under utøvelse av tjenesten. Mitt inntrykk av regelverket er at det gir politiet gode arbeidsbetingelser ved løsning av væpnede oppdrag. Regelverket er åpenbart bygget på at politiet har tillit i befolkningen og denne tilliten er samtidig en forutsetning for at et slikt regelverk skal kunne fungere. Den løse og skjønnsmessige formen gir mulighet for effektive og gode løsninger. Et viktig poeng i denne sammenheng er at denne formen krever et høyt utdannelsesnivå blant tjenestemennene, herunder regelmessig trening. Som det fremgår i avhandlingen kreves det at politiet gjør til dels kompliserte og komplekse vurderinger under væpnede oppdrag, og da til tider under forhold hvor evnen til å vurdere blir satt på prøve. For å løse slike situasjoner er man nødt til å ha klare tanker om begrensninger og muligheter i lovverket. Usikkerhet i så måte fører lett til handlingslammelse eller lite gunstige løsninger.

Ut fra min oppfatning er hjemmelen til å bruke makt og normene for slik maktutøvelse, tilstrekkelig kommet til uttrykk i politiloven. Det hadde likevel vært en fordel om politiloven hadde hatt noen henvisninger til straffeloven for å belyse forholdet mellom de to lovene.

7.2 Våpeninstruksen

Som følge av at våpeninstruksen er forfattet før politiloven mangler våpeninstruksens henvisninger til politiloven. Det kommer av samme grunn ikke til syne et felles språk, slik at normene på en tydelig måte kan oppfattes likt.

Våpeninstruksen bærer preg av å være forfattet før 1989. Jeg vil trekke frem noen punkter nedenfor der jeg synes våpeninstruksens kan forbedres.

7.2.1 Våpeninstruksens innhold

Opp mot temaet i oppgaven synes jeg at våpeninstruksens kunne vært tydeligere i sin form. Dette hadde ikke trent å gå på bekostning av politiets frihet til å velge de beste løsningene eller ført til handlingslammelse da våpeninstruksens har en lav rettskildemessig plass. Tvert i mot mener jeg at en noe tydeligere form ville fjernet en del tvil opp mot enkelte vanskelige begreper.

7.2.2 Kommentaren til våpeninstruksens

Våpeninstruksens er på sett og vis unik siden den har detaljerte kommentarer til hver enkelt regel. En slik ordning er i utgangspunktet praktisk for et regelverk som skal nyttes i operativ tjeneste. Kommentaren har likevel et språk og et innhold som åpenbart bør endres av flere grunner. Kommentarens målsetning og vekt burde kommet tydelig til uttrykk slik at det ikke oppstod tvil der kommentaren var uklar i forhold til reglene. En del av innholdet burde vært tatt vekk eller endret fordi det er foreldet i forhold til dagens politi. Andre deler burde vært flyttet til direktiver for maktutøvelse. Kommentarer til hvordan man rent praktisk skal utøve tjenesten kommer mer til rette på slike steder.

7.2.3 Varselskudd

I vpi. § 20, 2. ledd står det at varselskudd ikke kan benyttes med mindre vilkårene for bruk av skytevåpen foreligger. Tar man denne setningen på ordet betyr det at politiet ikke kan skyte varselskudd uten at det er hjemmel for å

skyte rettet skudd. Når man vet at et varselskudd er et skudd rettet i sikker retning, kun med hensikt å skremme eller advare gjerningsmannen, oppfattes bestemmelsen er som ulogisk. Et korrekt avfyrt varselskudd er ufarlig for alle involverte parter. Det er således et skånsomt virkemiddel sett opp mot settinger der bruk av skytevåpen kan være nødvendig. Dersom et varselskudd kan benyttes for å unngå bruk av rettet skudd burde det være optimalt. Logisk sett vil et varselskudd ha best effekt på et tidspunkt før det er behov for å skyte rettet skudd. For eksempel når politiet oppfatter at gjerningsmannen strekker seg etter et skytevåpen som ligger ved siden av ham. I situasjoner der det er hjemmel for å skyte rettet skudd vil det være grunn til å tro at det i de aller fleste tilfeller er feil å skyte varselskudd. Da vil dette skje på bekostning av egen eller andres sikkerhet. Å skyte et rettet skudd er siste utvei.

7.2.4 Bruk av skytevåpen mot andre enn gjerningsmannen

Instruksgiver burde tatt klarere stilling til den fare som politiet kan utsette en tredjeperson for under væpnede oppdrag. En kan tenke seg en gisselsituasjon der politiet vurderer det som formålstjenlig å skyte gisselet i foten for å hindre at gjerningsmannen klarer å frakte gisselet med seg. Tilsvarende kan det være en mulighet å skyte gisselet i håp om å få klar skytebane for senere å treffe gjerningsmannen. Det er klart at slike eksempler er svært svevende og nærmest utenkelige. Likevel synes det nødvendig at det foreligger retningslinjer for denne typen oppdragsløsning.

7.2.5 Beskytte utenlandsk eiendom

Vpi. § 19, 2. ledd bokstav c krever etter min mening svært kompliserte vurderinger. Dette bunner i at politiet må vurdere hva slags goder de beskytter og hvilket vern disse skal ha. I dag kommer problemstillingen i størst grad til syne i forbindelse med politiets vakthold av ambassader. Konsekvensene av at en ambassade blir ramponert, ligger i stor grad på et politisk nivå over det en politimann på ambassadevakthold kan vurdere helhetlig. Således burde det

vært et krav i vpi. § 19, 2. ledd bokstav c om at politiets ledere utformet en tydelig forhåndsordre om reaksjonsmønstre ved anslag mot slike kvalifiserte beskyttelsesverdige objekter.

Litteraturliste

Lover

Lov 4. august 1995 nr. 53 Politiloven (**pl.**)

Lov 22. mai 1902 nr. 10 Staffeloven (**strl.**)

Lov 2. mai 1981 nr. 25 Straffeprosessloven (**strpl.**)

Lov 22 mai 1902 nr 13 Militær Straffelov

Utgåtte lover:

Lov 13. mars 1936 om politiet nr 3 (gamle politiloven)

Offentlige innstillinger m. v.

Utkast til ny Lov om politiet med motiver. Laget av Ragnar L. Auglend, Per Gammelgård og Lars Stoltenberg. Utarbeidet etter oppdrag fra Justis- og politidepartementet, april 1991.

Ot prp nr. 22 (1994-95) Om lov om politiet (politiloven)

Innst. O. nr. 44 (1994-95)

NOU 1992:23 Ny straffelov – alminnelige bestemmelser

Instrukser

Våpeninstruks for Politiet gitt av Justisdepartementet 1. august 1989 (**vpi.**), utgitt med hjemmel i Lov av 13. mars 1936 om politiet (gamle politiloven.)

Alminnelig tjenesteinstruks for Politiet fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 22.6.1990 (**pi.**), utgitt med hjemmel i lov av 13. mars 1936 om politiet (Gamle politiloven.)

Utenlandske:

Kungörelse (1969:84) om använding av skjutvapen i polistjänsten (Den svenske våpeninstruksen)

Folkerett

Den europeiske menneskerettighetskonvensjon 4. november 1950 **Emk**

1990 - 09 - 07 Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, Special Provisions 9 - 10 – 11

United Nations Code of Conduct for Law Enforcement (FN's generalforsamlings resolusjon A/34/169 av 17. desember 1979 om politi-etisk kodex) **kodeks**.

Dommer

Rt-1989-329

Rt-1988-384

Rt-1983-375

Rt-1990-221

Rt-1995-1195

Rt-1977-1327

Rt-1961-281

Rt-1993-1197

Oslo byretts sak 94-5835 M/60

Rettslitteratur

Jon Strype og Johannes Knutsson, Politiets bruk av skytevåpen, 2002, ISBN 82-7808-031-3

Ståle Eskeland, Straffeloven, 2000, ISBN, 82-02-19692-2

Jarl Borgvin Dørre, Krav til nødssituasjonen ved preventivt nødverge, 1998, ISBN 82-00-12835-0

Hans Petter Sandell, Politi og våpenbruk, prosjektoppgave 1997 (Referat fra en del episoder der politiet har vært bevæpnet, gjengitt på bakgrunn av innrapporteringer til Justisdepartementet)

